

Przemysław Marcin Żukowski

ORCID [0000-0002-8584-3917](https://orcid.org/0000-0002-8584-3917)

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (Kraków, Polska)
p.m.zukowski@uj.edu.pl

Próba ustawowego wprowadzenia zasady *numerus clausus* w latach 1922–1923 ze szczególnym uwzględnieniem stanowiska Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie

Abstrakt

Zgodnie z ukształtowaną zasadą wolności nauki i nauczania słuchaczem szkoły wyższej w Drugiej Rzeczypospolitej mogła być każda osoba, która spełniała warunki formalne. Były to tylko wymogi dotyczące wykształcenia, bez względu na płeć (od 1918 lub 1919 r.), wyznanie, pochodzenie. Czas walk o utrzymanie niepodległości w latach 1918–1921 spowodował, że do powyższego kryterium dopisano jeszcze jeden warunek, mianowicie udokumentowanie odbycia służby narodowej.

Ostatecznie Druga Rzeczpospolita ukształtowana w wyniku działań wojennych i traktatów pokojowych odrodziła się jako kraj wielonarodowościowy i wielowyznaniowy. Z jednej strony na uczelnie wyższe zaczęło napływać coraz więcej młodych ludzi, a jednocześnie z drugiej – sale wykładowe, a zwłaszcza seminaryjne, laboratoria i pomieszczenia do ćwiczeń stawały się zbyt skromne, aby pomieścić wszystkich chętnych. Pojawił się pomysł corocznego ustalania liczby osób, które mogły zostać przyjęte na I rok studiów. Regulacja ta znana jest jako *numerus clausus* (z łac. liczba zamknięta). Zastanawiano się wówczas, jakie należy przyjąć kryteria, aby z grupy aplikujących wybrać tych najbardziej do studiów predysponowanych. Jednocześnie narastał – nie tylko w Polsce, lecz także w całej ówczesnej Europie czy świecie – konflikt pomiędzy młodzieżą danego kraju a osobami narodowości żydowskiej (i/lub wyznania mojżeszowego).

INFORMACJA O PUBLIKACJI		e-ISSN 2543-702X ISSN 2451-3202		 BRYLANTOWY MODEL OTWARTEGO DOSTĘPU
Żukowski, Przemysław Marcin 2026: Próba ustawowego wprowadzenia zasady numerus clausus w latach 1922–1923 ze szczególnym uwzględnieniem stanowiska Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. <i>Studia Historiae Scientiarum</i> (FirstView Article). DOI: 10.4467/2543702XSHS.26.011.22700 .				
OTRZYMANO: 02.08.2025 ZAAKCEPTOWANO: 03.10.2026 OPUBLIKOWANO ONLINE: 10.10.2026	POLITYKA ARCHIWIZOWANIA OPEN POLICY FINDER	LICENCJA 		
WWW	https://ojs.ejournals.eu/SHS/ ; https://pau.krakow.pl/Studia-Historiae-Scientiarum/archiwum			

Na początku 1923 r. grupa parlamentarzystów zgłosiła projekt nowelizacji ustawy o szkołach akademickich wprowadzający prawnie zasadę *numerus clausus* w oparciu o stosunek liczbowy właściwy dla mniejszości narodowych w państwie.

Artykuł niniejszy omawia opinie rad wydziałowych polskich uniwersytetów wobec proponowanych zmian ze szczególnym uwzględnieniem stanowiska Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

Słowa kluczowe: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, szkoły akademickie, historia nauki, Polacy, Żydzi, mniejszości narodowe, numerus clausus*

An Attempt to Introduce the Numerus Clausus Principle by Law in 1922–1923, with Particular Reference to the Position of Stefan Batory University in Vilnius

Abstract

In accordance with the established principle of academic freedom, any person who met the formal requirements for enrollment in a higher education institution could become a student at a university in the Second Polish Republic. These were solely educational requirements, regardless of gender (from 1918 or 1919), religion, or background. The struggle to maintain independence between 1918 and 1921 led to the addition of one more requirement to the above criterion: proof of having completed national service.

Ultimately, the Second Polish Republic, shaped by the course of the war and peace treaties, was reborn as a multi-ethnic and multi-religious nation. On the one hand, universities began to see an influx of increasingly large groups of young people. At the same time, on the other hand, lecture halls—and especially seminar rooms, laboratories, and practice rooms—became too small to accommodate everyone who wanted to attend. The idea arose to set an annual limit on the number of students who could be admitted to the first year of study. This concept is known in Latin as *numerus clausus* (closed number). There was much debate over what criteria should be used to select the most suitable candidates from among the young people applying to universities. At the same time, not only in Poland but throughout Europe and the world at that time, tensions were rising between the youth of a given country and people of Jewish nationality (and/or the Jewish faith).

In early 1923, a group of parliamentarians introduced a bill to amend the law on academic institutions in order to legally establish the *numerus clausus* principle, based on maintaining a fair numerical ratio among applicants admitted to a given department that would reflect the proportion of national minorities in the country.

This article discusses the views of faculty councils at Polish universities regarding the proposed changes, with a particular focus on the position of Stefan Batory University in Vilnius.

Keywords: *Stefan Batory University in Vilnius, Jagiellonian University in Kraków, academic institutions, history of science, Poles, Jews, national minorities, numerus clausus*

1. Wprowadzenie

Dnia 16 stycznia 1923 r. Władysław Konopczyński, profesor na zwyczajnej katedrze historii Polski na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (UJ), poseł na Sejm Rzeczypospolitej z ramienia Związku Ludowo-Narodowego (ZLN), stał się referentem wniosku dotyczącego nowelizacji artykułów 85 i 86 Ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich w kierunku wprowadzenia zasady *numerus clausus* przy przyjęciu do szkół akademickich¹.

¹ Konopczyński 2021, s. 252 i nn.; 1929, s. 99 i nn. Zob. Biliński 2017, s. 137 i nn.

Tak rozpoczęła się w polskim parlamencie pierwsza – i jak się okazało ostatnia – dyskusja nad ustawowym wprowadzeniem tej zasady. Nie w znaczeniu „liczby zamkniętej”, czyli przyjmowania określonej liczby słuchaczy na I rok studiów na danym fakultecie, ale wprowadzenia odpowiednich regulacji, aby wśród tejże grupy – jak argumentowali m.in. wnioskodawcy – zapewnić sprawiedliwy podział miejsc dla Polaków i pozostałych, tzn. przedstawicieli mniejszości narodowych zamieszkujących Rzeczpospolitą.

Z jednej strony możemy uznać taką argumentację. Iść dalej, że postulaty zgłaszane przeszło sto lat temu odpowiadają tym, które różne organizacje wysuwają współcześnie: przyznania określonym osobom, grupom etc. parytetów. Niemniej, z drugiej strony, inicjatywa części parlamentarzystów, których głównym przedstawicielem stał się Władysław Konopczyński, była próbą pozamerytorycznego (nienaukowego, niepedagogicznego, nieobywatelskiego) pozbawienia pewnych osób prawa do uzyskania wyższego wykształcenia. Mam na myśli całą grupę, która w wyniku wprowadzenia tego typu rozwiązań zostawała bez dostępu do akademickiego kształcenia. Oczywiście – i trzeba to podkreślić – propozycja ta, gdyby weszła w życie, to największym stopniu dotykałaby młodzież żydowską. Ograniczenia w przyjmowaniu na studia, np. lekarskie, dotyczyły również kobiet, którym przyznano niewielki procent (najczęściej około 10) puli miejsc. Co jeszcze warto jest podkreślić, propozycja Władysława Konopczyńskiego *et conortes* zrównywała osoby narodowości żydowskiej i wyznania mojżeszowego z Polakami wyznania mojżeszowego. Zachowując odpowiednie proporcje argumentów, na podstawie tak skonstruowanego przepisu prawa studiowania zostałby pozbawiony obywatel państwa polskiego narodowości żydowskiej, nierzadko – i powiedzmy to uczciwie – jeśli nie wrogo, to niezbyt przyjaźnie nastawiony do tegoż odrodzonego przed kilku laty kraju. Równocześnie jednak możliwości tej nie mieliby również ci, którzy walczyli ramię w ramię w Legionach Polskich, Wojsku Polskim i armiach sprzymierzeńczych o wolną i niepodległą polską Ojczyznę jako Polacy wyznania mojżeszowego – tak samo jak bili się o nią Polacy wyznania rzymskokatolickiego, prawosławni, ewangelicy etc. Na między innymi tę kwestię zwrócili uwagę członkowie Rady Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (USB).

2. Podstawy prawne

Literatura dotycząca relacji polsko-żydowskich w świecie akademickim Drugiej Rzeczypospolitej z naciskiem na kwestię *numerus clausus* jest bogata². Niemniej są jeszcze elementy tej historycznej układanki, które można przybliżyć oraz lepiej opisać i skomentować.

Odrodzona w 1918 r. Rzeczpospolita, wzorem rozwiązań stosowanych „w krajach koronnych reprezentowanych w austriackiej Radzie Państwa” dawnej dualistycznej monarchii habsburskiej, miała proste kryteria przyjęcia na studia w szkołach akademickich. Tutaj chciałbym odnieść się tylko do uniwersytetów posiadających pełnię praw szkół akademickich, których u progu niepodległości było pięć: UJ, USB, Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie (UJK), Uniwersytet Warszawski, od 1935 r. – Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie (UW) oraz Uniwersytet Poznański. Inne szkoły wyższe, np. techniczne (politechniki) czy te, które uzyskały prawa akademickie troszkę później (jak krakowska Akademia Sztuk Pięknych), jako uczelnie zawodowe lub specjalistyczne czasami rządziły się odmiennymi prawami. W okresie międzywojennym istniały jeszcze dwie uczelnie o profilu uniwersyteckim. Był to Uniwersytet Lubelski – od 1928 r. Katolicki Uniwersytet Lubelski (KUL) oraz Wolna Wszechnica Polska w Warszawie z oddziałem w Łodzi (WWP)³. Po pierwsze były to placówki

² Zob. m.in.: Redzik 2015; Bukowska-Marczak 2019; Graboń 2000; 2008; Hübner 2020; Judzińska 2023; Kawalec, Kulak 1992; Kozub-Ciembroniewicz 2014; Krasowski 2006; Kulczykowski 2004; Michalski, Podemski 2022; Mrzygłód 2025; Natkowska 1999; Ogonowski 2012; Pilch 1964, s. 271 i nn.; 1997; Rędziński 2016; Rososliński-Liebe, Starek, Fritz 2016; Sobczak 1998.

³ Baranowski 1977; 2001.

prywatne: pierwsza należała do Kościoła katolickiego, a druga pozostawała w zarządzie świeckim. Po drugie KUL ostatecznie uzyskał pełnię praw szkoły akademickiej w 1938 r.⁴, a WWP, gdzie odsetek młodzieży żydowskiej był bardzo duży, co wynikało z lewicowego oblicza tej uczelni, do końca istnienia Drugiej Rzeczypospolitej nie uzyskała pełni praw szkoły akademickiej⁵.

Uniwersytety – dziś byśmy powiedzieli klasyczne – zgodnie z XIX-wieczną zasadą wolności nauki i nauczania przyjmowały każdego kandydata, który spełniał wymogi formalne, *stricte* naukowe, by zostać immatrykulowanym jako słuchacz zwyczajny lub wpisany w poczet słuchaczy nadzwyczajnych. I tak w roku akademickim 1913/1914 – ostatnim roku pokoju przed wybuchem I wojny światowej – aby zostać słuchaczem zwyczajnym UJ czy Uniwersytetu Franciszka I we Lwowie, należało posiadać maturę austriackiego gimnazjum klasycznego wyższego z egzaminami z języka łacińskiego, języka greckiego i propedeutyki filozofii lub równorzędną gimnazjum niemieckiego, rosyjskiego czy innego kraju, państwowego lub prywatnego⁶. Drugim warunkiem, niejako *sine qua non*, wpisu była konieczność posiadania odpowiedniej kwoty na opłacenie czesnego⁷. Tak jak w przypadku wpisania na studia należało spełniać wymagania merytoryczne oraz – niestety – również majątkowe, tak i szkoły akademickie w swoim funkcjonowaniu w oparciu o zasadę autonomii i wolności – o czym będzie jeszcze mowa – podlegały władzy zwierzchniej zarówno Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), jak i Ministerstwa Skarbu.

Konsekwencje I wojny światowej: upadek mocarstw zaborczych oraz walka o niepodległość krajów w Europie Środkowej i Wschodniej, a następnie m.in. wojna polsko-sowiecka 1919–1921 siłą rzeczy przełożyły się na wiele wątków i aspektów życia uniwersyteckiego.

Od końca XIX wieku następował stały wzrost liczby osób pragnących podjąć studia. Powoływanie mężczyzn do służby frontowej w związku z toczącymi się konfliktami zbrojnymi odbywało się w okresie emancypacji kobiet i wywalczenia przez nie prawa do studiów akademickich. To skutkowało przepełnieniem nie tyle sal wykładowych, co seminaryjnych i laboratoryjnych, gdzie prowadzono specjalistyczne ćwiczenia. W związku z tym nie może dziwić fakt, że *numerus clausus* (w znaczeniu wprowadzenia limitu przyjęć) po raz pierwszy zostało zastosowane w uczelniach wyższych, które do tej pory – opierając się na zasadzie wolności nauki i nauczania – przyjmowały wszystkich chętnych, którzy mieli prawo podjąć edukację akademicką. Tak dla przykładu uczynił w roku akademickim 1918/1919 Wydział Lekarski UJ, wprowadzając limity w przyjęciu na I rok studiów⁸. U podstaw decyzji Kolegium profesorów tegoż fakultetu leży ograniczenia lokalowe, przekładające się na trudności w korzystaniu z zakładów i laboratoriów na tym wydziale. Wyprzedzając narrację i lekko wybiegając poza chronologiczne ramy tegoż tekstu, dopowiedzmy, że w UJ zasadę *numerus clausus* stosowano jeszcze w części fakultetu filozoficznego – w Oddziale Farmaceutycznym. *Notabene* podobnie było na pozostałych polskich uniwersytetach, gdzie takie kierunki studiów funkcjonowały. Zatem pojawiające się w literaturze naukowej i publicystyce twierdzenia, że w Polsce lub w UJ wprowadzono *numerus clausus* już w 1918 czy 1919 r. – bez podania

⁴ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o nadaniu Katolickiemu Uniwersytetowi Lubelskiemu pełnych praw państwowych szkół akademickich, Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: DzURP) 1938, nr 27, poz. 242. Zob. Bujak 2019.

⁵ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 września 1937 r. o udzieleniu Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie prawa nadawania niektórych niższych stopni naukowych, DzURP 1937, nr 73, poz. 535.

⁶ Kumaniński 1913.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Szczurek, Żukowski 2026. Zob. Dybiec 2000. Jeszcze w 1945 r. znajdziemy pisma, gdzie zwrot *numerus clausus* jest używany w znaczeniu określenia limitu przyjęć na pierwszy rok studiów w UJ.

znaczenia tego pojęcia, odniesienia się do sytuacji – są nieprawdziwe. Niemniej wyłom w wolnym wejściu na studia został uczyniony. Tyle że pamiętajmy o tym, że taki *numerus clausus* występuje na niemal każdej wyższej uczelni nie tylko w Polsce, ale i poza jej granicami i dziś.

W związku z sytuacją militarną, walką o uratowanie odzyskanej w 1918 r. niepodległości senaty akademickie lwowskich uczelni (Uniwersytetu Franciszka I oraz Szkoły Politechnicznej) i krakowskiego uniwersytetu podjęły uchwały, aby na studia mogły być wpisane tylko osoby, które „się wykażą spełnieniem służby narodowej”⁹. Alfred Halban, rektor UJK, skierował do UJ 6 marca 1920 r. list z zapytaniem, czy krakowska uczelnia – wobec zbliżających się wpisów na letni semestr – zamierza zrezygnować z wymagania od młodzieży poświadczenia spełnienia obowiązków wojskowych¹⁰. Sekretarz UJ Włodzimierz Ottman odpisał lwowskiej wszechnicy 10 marca 1920 r.: „Uniwersytet Jagielloński, tak jak dotychczas, będzie i nadal wymagał przy wpisach wykazania się spełnieniem obowiązków wojskowych przez wpisującą się młodzież”¹¹. Udokumentowanie odbycia służby wojskowej nie było tylko wymogiem ustalonym przez władze uniwersyteckie, lecz zostało wprowadzone do systemu prawnego uchwałą Rady Ministrów¹². Oddając hołd młodzieży walczącej o niepodległość kraju, tej, której udało się przeżyć te ciężkie czasy, ale i tej, na której grobach można by przeczytać parafrazę słów: „Przechodniu, powiedz Polsce, że wierni jej prawom tutaj spoczywamy”, trzeba wspomnieć również o tych, którzy z różnych pobudek uciekli i przed wojną, i przed służbą wojskową. I w tym duchu należy odczytywać powyższe regulacje. W archiwach uniwersytetów krakowskiego oraz Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), gdzie znajdują się archiwalia po USB, znajduje się pismo Związku Głównego Organizacji Narodowych Wschodniej Małopolski ze Lwowa z 4 czerwca 1923 r. podpisane przez prezesa/wiceprezesa Brończyka, w którym zwraca się uwagę na studia w nieuznawanym przez państwo polskie Uniwersytecie Ruskim we Lwowie. Słuchacze tejże szkoły wyższej kontynuują bowiem edukację na niemieckich czy czeskich uczelniach, tam uzyskują zatwierdzenie swoich studiów, nadając tym samym „Uniwersytetowi Ruskemu” prawa publiczności, i wracają do Polski, aby złożyć rygorozę i uzyskać stopień doktorski.

Ośmielamy się przeto podać Jego Magnificencji myśl, ażeby przy nostryfikacji dyplomów oraz przy egzaminach kończących żądać wykazania się przebiegiem całych studiów. Obok Rusinów także i żydzi którzy uciekli w swoim czasie przed wojskiem nostryfikują potem obce dyplomy¹³.

Przykład ten przytoczony został między innymi dlatego, że część prasy żydowskiej uznała powyższe decyzje za ograniczenie w dostępie do studiów. Zacytujmy tu artykuł z *Nowego Dziennika*, który w dniu 31 sierpnia 1921 r. podawał taką informację:

Dopuszczenie żydów i Ukraińców do studiów uniwersyteckich. „Kurier Warszawski” donosi co następuje: Ministerium W[yznań] R[eligijnych] i O[świecenia] P[ublicznego] zwróciło się do władz wszystkich uniwersytetów z zawiadomieniem, że wobec ustania stosunków wojennych straciło moc obowiązującą stosowanie do rozporządzenia Rady Ministrów z dn[ia] 18 września 1920 r. [właśc. o uchwale Rady Ministrów z 18 września 1919 r. – PMŻ]

⁹ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (dalej: AUJ), S II 85, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ, protokół z 1 kwietnia 1919 r.

¹⁰ AUJ, S II 635, Wpisy studentów (przeważnie spóźnione), list A. Halbana z 6 marca 1920 r.

¹¹ *Ibidem*, brudnopis odpowiedzi z 10 marca 1920 r.

¹² Bruski 2023, s. 408.

¹³ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (dalej: LCVA), f. 175, ap. 1(I)A, b. 122, Ogólne sprawy uniwersyteckie, pismo z 4 czerwca 1923 r.

o nieprzyjmowaniu na uniwersytety tych, którzy obowiązkowi służby wojskowej nie uczynili zadość¹⁴.

O czym tutaj jest mowa? O zniesieniu zakazu przyjmowania „żydów i Ukraińców” na studia? Z całą stanowczością, nie. Ograniczenia – nie jest to moim zdaniem odpowiednie słowo – a raczej warunki wpisu były jasne i klarowne. W rzeczywistości dotyczyły one tylko osób, które nie odbyły służby wojskowej w polskiej armii lub sojuszniczej, czyli, jak to było tłumaczone wówczas, nie spełniły patriotycznego obowiązku służenia Ojczyźnie. Oczywiście wymagania powyższe nie obejmowały osób zwolnionych z obowiązku wojskowego. Zasady te zostały zniesione w 1921 roku po zakończeniu działań wojennych i ponownie od roku akademickiego 1921/1922 jedynym kryterium stania się studentem w UJ, USB czy w jakiegokolwiek innej szkole akademickiej było spełnienie wymogów formalnych.

Kolejny rok akademicki 1922/1923 powoli stawał się pierwszym w pełni pokojowym. Walki militarne ustały. Granice zachodnie ustalono w traktacie wersalskim z 28 czerwca 1919 r. oraz w konsekwencji powstań na Śląsku i w Wielkopolsce. Po latach walk zbrojnych podpisano 18 marca 1921 r. w Rydze traktat pokojowy pomiędzy Rzeczpospolitą a Socjalistycznymi Republikami Sowieckimi – Rosyjską i Ukraińską. Na zasadzie faktów dokonanych rozwiązano sprawę przynależności Wilna i Wileńszczyzny do państwa polskiego, pozostawiając na lata zaognione relacje litewsko-polskie. Ostatecznie dnia 15 marca 1923 r. mocarstwa zachodnie uznały wschodnie granice Drugiej Rzeczypospolitej¹⁵. Czasy były jednak z wielu względów niespokojne, panowała bieda, rozgoryczenia, a odradzający się kraj był zniszczony.

Dnia 13 lipca 1920 r. została uchwalona ustawa o szkołach akademickich, która weszła w życie 15 września tegoż samego roku. 114 artykułów tej „konstytucji dla nauki” normowało zasady funkcjonowania szkół akademickich, m.in.: pozycję i uprawnienia rektorów, senatów akademickich i rad wydziałowych, habilitacji, nadawanie stopni naukowych, pomocnicze siły naukowe etc. Normowało również warunki i podstawy wpisania się na studia. Mówiły o tym zwłaszcza artykuły 85–86, a ten ostatni stanowił: „Rada wydziału ma prawo ograniczenia przyjmowania studentów za zgodą Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”¹⁶.

Trzeba w tym miejscu przypomnieć, iż ustawa o szkołach akademickich była długo dyskutowana. I znowu, *toutes proportions gardées*, krakowskiego profesora historii prawa na Zachodzie Europy, wielokrotnego dziekana Wydziału Prawa i rektora UJ Stanisława Estreichera należy uznać za głównego architekta tegoż aktu prawnego¹⁷. U podstaw jego legła galicyjska (krakowska) zasada poszanowania prawa, ale pracując nad nim, kierowano się również (czy przede wszystkim) istotą autonomii szkół wyższych. Jak w swoim nieśmiertelnym tekście „O dostojeństwie Uniwersytetu”, wygłoszonym 21 listopada 1932 r., skonstratował Kazimierz Twardowski, Uniwersytet:

powołany do służenia prawdzie naukowej, wiedzy obiektywnej, oraz do doskonalenia metod badania, przede wszystkim uczyć winien myślenia naukowego jako tego właśnie sposobu myślenia, który do owej wiedzy i prawdy prowadzi.

[...] Musi odgradzać się od wszystkiego, co nie służy zdobywaniu prawdy naukowej, musi przestrzegać należytego dystansu między sobą a nurtem, którym mknie około jego murów życie dnia potocznego, zgiełk ścierających się prądów

¹⁴ [Anon.] 1921, s. 6.

¹⁵ Łossowski 1995.

¹⁶ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich, DzURP 1920, nr 72, poz. 494.

¹⁷ Zob. Zamojska 2009.

społecznych, ekonomicznych, politycznych i wszelakich innych; wśród walk i zmagania się tych najrozmaitszych prądów Uniwersytet winien trwać niewzruszenie jak latarnia morska, która wskazuje swym światłem okrętom drogę przez wzburzone fale, lecz nigdy światła swego nie nurza w samych falach. Gdyby to uczyniła, światło by zgasło, a okręty pozostałyby bez gwiazdy przewodniej (Twardowski 2018, ss. 441–450).

3. Projekt nowelizacji artykułu 86 ustawy o szkołach akademickich i dyskusja w USB

Powołując się na *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem* Władysława Kopalińskiego, cytuję definicję pojęcia *numerus clausus* – jedną z dwóch poza prawniczą: jest to „maksymalna liczba bądź procentowy udział osób pewnej kategorii, które mogą być przyjęte na studia, do pracy, stowarzyszeń itp.” (Kopaliński 1994, s. 402).

Tak naprawdę trudno ustalić, kto i kiedy zastosował je po raz pierwszy do sprawy ograniczenia przyjęć na studia młodzieży żydowskiej. W kontekście akademickim opisał je na kartach swojej *Encyklopedii...* Piotr Hübner¹⁸. Jeżeli były to już lata 20. XX wieku, to dotyczyło to jednostkowych przypadków i bardziej na wydziałach lekarskich lub w szkołach technicznych (politechnikach). Senat Akademicki Politechniki we Lwowie uchwalił, czy też chciał wprowadzić w życie, w drugiej połowie 1922 r. procentowy (liczbowy) parytet w przyjmowaniu Żydów na studia¹⁹. Sprawę z miejsca uciał ówczesny minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Kazimierz Władysław Kumaniecki uznał, że nie ma podstaw prawnych do wprowadzenia takich rozwiązań²⁰.

Jednak od końca 1922 r., a zwłaszcza od początku 1923 r., kiedy dyskutowano w polskim parlamencie nad wprowadzeniem zasady, według której przyjmowano by na studia kandydatów według procentowego stosunku mniejszości narodowych (a także wyznaniowych) w kraju, możemy mówić – za opracowaniem Wacława Komarnickiego – o *numerus clausus sensu stricto* – czyli unormowaniu liczby przyjmowanych słuchaczy na studia; w jakiej drodze, czy ustawowo, czy według rozporządzeń lub decyzji władz uczelni mają być limity ustalone i według jakich kryteriów przyjmować kandydatów, jeżeli zgłosi się ich więcej niż wynosi limit – i *numerus clausus* w znaczeniu specjalnym, czyli stosunku słuchaczy wyznań chrześcijańskich do ogólnej liczby²¹.

Wróćmy jednak do 1922 r. Kazimierz Władysław Kumaniecki był ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego w pozaparlamentarnym gabinecie Juliana Ignacego Nowaka, rektora UJ, który na czas swojej misji zawiesił obowiązki w Krakowie²². I kiedy część młodzieży o poglądach narodowych z uniwersytetów krakowskiego, lwowskiego i warszawskiego udała się do stolicy, aby skłonić premiera i ministra do zmiany decyzji i wprowadzenia zasady *numerus clausus*, spotkała się z odmową. Podkreślę tu jeszcze raz, że postawa polityków nie wynikała ze strachu przed podjęciem decyzji, bo czuli ducha tymczasowości swojej rządowej misji. Uważali, zgodnie z zasadami przywołanymi wyżej, że takie propozycje są złe, a na pewno nielegalne z punktu widzenia postanowień konstytucji.

¹⁸ Hübner 2023, s. 1738 i nn.; zob. Konopczyński 2021, s. 202, gdzie pada zdanie: „[...] Dyskusja o akcji młodzieży za odżydzanie Uniwersytetu”.

¹⁹ Bukowska-Marczak 2019, ss. 120–121.

²⁰ Było to pokłosiem szerszej akcji młodzieży akademickiej oraz m.in. memoriału do senatów UJK, Politechniki Lwowskiej i Akademii Medycyny Weterynaryjnej w sprawie zachowania polskości tych uczelni z 21 września 1922 r. Zob. Derzhavnyy Arkhiv L'vivs'koyi Oblasti (dalej: DALO), f. 26, op. 7, spr. 868, Rezolucje młodzieży akademickiej, memoriał z 21 września 1922 r. Młodzież żydowska nie pozostawała bierna i również wobec władz akademickich broniła swoich praw. Zob. Bukowska-Marczak 2019, s. 117 i nn.; Rudnicki 1987, s. 246 i nn.

²¹ Komarnicki 1932. Zob. Ganszyniec 1925; Landau-Czajka 1999.

²² Nowak 2017.

Dnia 14 grudnia 1922 r. na posiedzeniu zarządu ZLN zdecydowano, aby poprzez postulaty zgłaszane przez młodzież narodową i wnieść do łaski marszałkowskiej projekt ustawy o *numerus clausus*. Władysław Konopczyński zapisał, iż powołano w tym celu komisję w składzie: Emil Godlewski, ksiądz Kazimierz Lutosławski, Jan Zamorski, Zofia Sokolnicka i Władysław Konopczyński „do ułożenia projektu ustawy o zabezpieczeniu procentu Polaków w szkołach wyższych” (Konopczyński 2021, s. 233).

Sytuacja w Rzeczypospolitej zmieniła się w grudniu 1922 r. szybko. W chwili kiedy gabinet Juliana Ignacego Nowaka był „w dymisji” wobec kolejnego przesilenia politycznego, 16 grudnia w warszawskim gmachu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych doszło do niebywalej w dziejach państwa polskiego zbrodni. Eligiusz Niewiadomski dokonał śmiertelnego w skutkach zamachu na pierwszego prezydenta Rzeczypospolitej Gabriela Narutowicza²³. Wobec tych faktów większość parlamentarną stronnictw narodowych uzyskał gabinet, na czele którego 16 grudnia 1922 r. stanął Władysław Sikorski, desygnowany tego dnia przez Macieja Rataja, marszałka Sejmu pełniącego obowiązki głowy państwa. Dnia 24 grudnia 1922 r. nowy premier Rzeczypospolitej skierował do Rektora USB pismo, w którym apelował o podniesienie

[...] i uregulowanie wartości moralnych wśród młodzieży, obudzeniu wśród młodego pokolenia państwowego zmysłu i poszanowania dla każdej legalnej władzy oraz dla najwyższych autorytetów Państwa i to niezależnie od osobistego składu rządu, jak również niezależnie od osobistych przekonań obywatela. [...] Celem powyższej mej propozycji jest tworzenie moralnego frontu obrony Państwa dla ugruntowania legalizmu, ładu i solidarności²⁴.

Kierowanie MWRiOP, ale nie teka ministra, zostało powierzone Józefowi Mikułowskiemu-Pomorskiemu. Jednocześnie zarzucony w końcu 1922 r. postulat wprowadzenia ustawowo zasady *numerus clausus* z początkiem roku 1923 – wobec zmienionej większości parlamentarnej – stał się znowu aktualny. Jak zapisał Władysław Konopczyński, to rząd i Sejm ma zapewnić, „naszej młodzieży taki dostęp do uniwersytetów, jaki się jej należy” (Konopczyński 1929, s. 98). Inicjatywa nowelizacji ustawy była zatem polityczna i nie wyszła z kręgów akademickich, co było – wyprzedzając chronologię narracji – również w ankietach rad wydziałowych podnoszone.

Dnia 16 stycznia 1923 r. posłowie klubu ZLN złożyli tzw. „wniosek nagły” do Komisji Oświatowej Sejmu zawierający projekt nowelizacji artykułu 85 i 86 ustawy o szkołach akademickich. Brzmiał on następująco:

W artykule 85 dodaje się:

W polskich szkołach akademickich liczba przyjmowanych na poszczególne wydziały studentów oraz wolnych słuchaczy narodowości niepolskiej oraz wyznania mojżeszowego nie może przekraczać, w stosunku do ogólnej liczby studentów i wolnych słuchaczy danego wydziału – procentu, który ludność danej narodowości, względnie wyznania mojżeszowego, stanowi w ogólnej liczbie ludności Państwa Polskiego.

Artykuł 86 otrzymuje brzmienie:

²³ Białokur 2016; Drozdowski 2004.

²⁴ LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 121, Ogólne sprawy uniwersyteckie, pismo W. Sikorskiego z 24 grudnia 1922 r. Odezwe w trym duchu, z inicjatywy prezesa PAU Kazimierza Morawskiego i rektora UJ Władysława Natansona, wydano 27 XII 1922 r. Zob. LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 121, Ogólne sprawy uniwersyteckie, pismo A. Parczewskiego z 3 lutego 1923 r. Zob. Ruszczyc 1996, s. 217 i nn.

Rada Wydziału może ograniczyć liczbę przyjmowanych na dany Wydział studentów i wolnych słuchaczy, o ile bez tego środka prawidłowe korzystanie ze studiów, w szczególności z ćwiczeń praktycznych, stanie się niemożliwe, jednakże z zachowaniem przepisu ustępu trzeciego art[ykułu] 85 według artykułu 1 ustawy niniejszej. W takim wypadku uczniowie, przed prawomocnym wydaniem takiego postanowienia już zapisani na dany wydział w szkole akademickiej, mają prawo ukończyć ten wydział w tej samej szkole niezależnie od wprowadzonych ograniczeń (*numerus clausus*) (Konopczyński 1929, s. 99).

Dodajmy z kronikarskiego obowiązku, że – niestety – zasada *numerus clausus* w stosunku do różnych grup narodowych, ale przede wszystkim Żydów, była obowiązująca czy była postulowana lub wprowadzana w tym czasie w wielu krajach europejskich, jak również w Stanach Zjednoczonych²⁵.

Z Uniwersytetu Wiedeńskiego usunięto studentów Żydów ostatecznie w latach 30. XX wieku²⁶. Na uczelniach czechosłowackich na przykład studiujący farmację Żydzi mogli ukończyć ten kierunek, ale byli pozbawieni prawa wykonywania zawodu²⁷. Węgry wprowadzili prawnie *numerus clausus* już we wrześniu 1920 r.²⁸ Dnia 11 lutego 1923 r. na Uniwersytecie Witolda Wielkiego w Kownie – niemal w pierwszą rocznicę jego powołania – odbyły się wiece studenckie, aby ustalić maksymalną liczbę studentów Żydów przyjmowanych na uczelnię²⁹. Do wystąpień antysemickich dochodziło i w innych krajach, jak np. w Rumunii³⁰.

Wróćmy do polskiego parlamentu. Komisja Oświatowa referentem „wniosku nagłego” w kierunku ustawowego wprowadzenia zasady *numerus clausus* na uczelniach wyznaczyła wspomnianego już Władysława Konopczyńskiego. Tak rozpoczęła się parlamentarna dyskusja, która toczyła się w pierwszej połowie lutego. Na posiedzeniu Komisji Oświatowej w dniu 13 lutego 1923 r. referent przedstawił gruntowne uzasadnienie dla zgłoszonego projektu ustawy³¹. Nie może dziwić fakt, że wniosek został złożony przez posłów prawicy, to do grona jego przeciwników należeli parlamentarzyści lewicowi oraz przedstawiciele mniejszości narodowych, a zwłaszcza posłowie żydowscy. Podnosili oni przede wszystkim argument, iż propozycja zmiany ustawy jest niezgodna z prawem powszechnie obowiązującym – zarówno z ustawą zasadniczą, Konstytucją Rzeczypospolitej z 17 marca 1921 r., jak i z traktatami międzynarodowymi, których stroną jest Polska. W trakcie tych dyskusji pojawił się po raz pierwszy postulat, aby zasięgnąć opinii rad wydziałowych, „co do wartości pedagogicznej projektu” (Konopczyński 2021, s. 268), ale na tym etapie wniosek ten nie uzyskał poparcia. Zdecydowano się natomiast na odesłanie projektu do Komisji Konstytucyjnej Sejmu, celem zbadania jego zgodności z ustawą zasadniczą i innymi aktami prawnymi. Tutaj na argumenty, czasami dość ostre, rywalizowali zwolennicy tych rozwiązań, jak Władysław Konopczyński, Edward Dubanowicz czy ksiądz Kazimierz Lutosławski, oraz ich przeciwnicy z klubów Polskiej Partii Socjalistycznej, Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” i Koła Żydowskiego, jak posłowie Adam Pragier, Kazimierz Czapiński, Ludwik Chomiński, Leon Reich i Izaak Grünbaum³².

²⁵ Róžański 2013.

²⁶ Rathkolb 2013.

²⁷ W Czechosłowacji formalnego *numerus clausus* nie było, ale od połowy lat 20. XX w. szybko zwiększyła się liczba osób narodowości żydowskiej obywatelstwa polskiego na studiach lekarskich i farmaceutycznych. Tendencji tej nie zahamował nawet obowiązek podpisania tzw. rewersu, którym absolwenci zrzekali się praktykowania swojego zawodu w ramach Republiki Czechosłowackiej. Zob. Ďurčanský (w druku).

²⁸ Bodó 2019; Kovács 2023.

²⁹ Römer 2018, s. 348 i nn.

³⁰ Nastaš 2011.

³¹ Biliński 2017, s. 139 i nn.

³² *Ibidem*.

W trakcie dyskusji w tejże Komisji poseł ludowców Władysław Kiernik skonstatował, że w obecnym brzmieniu projekt jest niekonstytucyjny. Ogłoszono przerwę w obradach, w trakcie której Władysław Kiernik wraz z księdzem Kazimierzem Lutosławskim, Edwardem Dubanowiczem i referentem projektu przygotowali i zgłosili następującą korektę dla artykułu 86 nowelizowanego projektu:

Rady Wydziałowe określą co roku dla każdego wydziału najwyższą liczbę studentów i wolnych słuchaczy, która ze względu na rozporządzalne miejsce i środki naukowe, może w danych warunkach z pełnym pożytkiem korzystać ze studiów.

Przy przyjmowaniu studentów i wolnych słuchaczy – niezależnie od ogólnych warunków w ustawie przewidzianych – należy także przestrzegać, pośród przyjmowanych na dany wydział kandydatów sprawiedliwego stosunku liczbowego, właściwego mniejszościom narodowym w Państwie.

Uczniowie już zapisani na dany wydział, przed wejściem w życie ustawy niniejszej, mają prawo ukończyć ten wydział w tej samej szkole akademickiej niezależnie od powyższej normy³³.

W ten sposób ta propozycja przeszła do historii jako „lex Kiernik”. Cały projekt został zwrócony Komisji Oświatowej Sejmu jako właściwie merytorycznie predysponowanej do zajęcia się nim.

Powołując się na relację Władysława Konopczyńskiego, dowiadujemy się, że on sam zdecydował, bo miał do tego prawo jako referent sejmowy oraz profesor szkoły akademickiej, i rozesłał – za pośrednictwem rektoratów – prośby do rad wydziałowych o opinie w rzeczonyj sprawie³⁴. Faktycznie dr Władysław Konopczyński, profesor UJ i poseł sejmowy, wystosował 16 lutego 1923 r. pismo następujące (cytuję wysłane do USB):

Jako referent wniosku o zmianę ustawy o szkołach akademickich w Komisji Oświatowej upraszam:

Wszystkie Rady Wydziałowe Uniwersytetu Wileńskiego o możliwe szybkie wydanie opinii, co do załączonego projektu art[ykułu] 86 według redakcji posła dr W[ładysława] Kiernika, a mianowicie o wyjaśnienie, czy zamierzona zmiana nie wpłynie ujemnie na bieg studiów wyższych?

Nadmieniając, że Komisja Oświatowa wznowi pracę nad tą ustawą w dn[iu] 2 marca, łączę wyrazy głębokiego poważania³⁵.

Akcja ta wywołała – według mnie słuszne – oburzenie uniwersytetów, zwłaszcza Jagiellońskiego i Jana Kazimierza. Niezadowolenie wyraził również kierownik resortu odpowiedzialnego za szkoły akademickie. Józef Mikułowski-Pomorski wysłał 26 lutego 1923 r. odpowiednie pismo w tej sprawie do marszałka Sejmu Macieja Rataja³⁶. Nie wchodząc już w szczegóły wymiany tej korespondencji, wiemy teraz – a zostanie to przywołane niżej – że Senat Akademicki UJ już w drugiej połowie lutego przesłał swoją opinię, co do tak prowadzonej sprawy, która w początku marca 1923 r. znana była także w Wilnie. W celu ratowania sytuacji Komisja Oświatowa Sejmu postanowiła za pośrednictwem MWRiOP zwrócić się do rad wydziałowych wszystkich szkół akademickich, by w formie ankiety

³³ AUJ, S II 674, Żydzi – studenci na UJ, pismo MWRiOP z 3 marca 1923 r.

³⁴ Biliński 2017, s. 139 i nn.

³⁵ LCVA, f. 175, ap. 9(XI)B, b. 3, Akta ogólne. Korespondencja z MWRiOP, pismo W. Konopczyńskiego z 16 lutego 1923 r. Do niego dołączona jest treść nowelizowanego artykułu 86 ustawy.

³⁶ Biliński 2017, s. 139 i nn; Konopczyński 1929, s. 99 i nn.

zasięgnąć ich opinii w kwestii proponowanych zmian. Dnia 3 marca 1923 r. MWRiOP przesłało odpowiednie pismo, które podpisał kierownik Departamentu Nauki i Szkół Wyższych Tadeusz Czeżowski:

Komisja Oświatowa Sejmu obraduje nad wnioskiem poselskim o brzmieniu następującym:

Art[ykuł] 86 ustawy o szkołach akademickich z dnia 13 lipca 1920 (DzURP Nr 72, poz. 494) otrzymuje brzmienie następujące:

Rady Wydziałowe określą co roku dla każdego Wydziału najwyższą liczbę studentów i wolnych słuchaczy, która ze względu na rozporządzalne miejsce i środki naukowe, może w danych warunkach z pełnym pożytkiem korzystać ze studiów.

Przy przyjmowaniu studentów i wolnych słuchaczy – niezależnie od ogólnych warunków w ustawie przewidzianych – należy także przestrzegać pośród przyjmowanych na dany Wydział kandydatów sprawiedliwego stosunku liczebnego, właściwego mniejszościom narodowym w Państwie.

Uczniowie już zapisani na dany Wydział, przed wejściem w życie ustawy niniejszej, mają prawo ukończyć ten Wydział w tej samej szkole akademickiej, niezależnie od powyższej normy.

Uchwałą z dnia 2 marca b[ieżącego] r[oku] Komisja Oświatowa Sejmu postanowiła zwrócić się do ministra w[yznań] r[eligijnych] i o[świecenia] p[ublicznego] o przedstawienie Komisji do dnia 20 marca b.r. opinii Rad Wydziałowych Szkół Akademickich co do pedagogicznych i naukowych konsekwencji powyższego wniosku, z tym, że po upływie naznaczonego terminu Komisja przystąpi do merytorycznego załatwienia wniosku, biorąc pod uwagę nadesłane do tego terminu opinie.

Ministerstwo uprasza przeto o wydanie wspomnianych opinii, zwracając uwagę, że ważny jest nie tyle wynik głosowania Rady Wydziałowej za lub przeciw meritum wniosku, ile wszechstronne i wyczerpujące, z punktu widzenia toku nauczania i wychowania młodzieży, oświecenie problemu. Ministerstwo podkreśla, że przytoczony wniosek poselski zawiera dwa istotne momenty do rozważenia: wprowadzenie zasady, iż liczba studentów w szkołach akademickich winna być co roku z góry określona, z czym łączy się stosowanie konkursu przy wpisach, oraz wprowadzenie normy narodowościowej, *respective* wyznaniowej lub etnicznej.

Ze względu na termin prekluzyjny Ministerstwo uprasza o nadesłanie opinii do dnia 15 b[ieżącego] m[iesiąca]³⁷.

Tym samym została otworzona ogólnopolska dyskusja, która toczyła się również na łamach prasy w tych wiosennych miesiącach 1923 r.³⁸

4. Stanowiska rad wydziałowych USB

W USB, reaktywowanym na podstawie rozkazu z 28 sierpnia 1919 r. Naczelnego Wodza Wojsk Polskich Józefa Piłsudskiego i uroczyste otwartym w dniach 10–12 października 1919 r., funkcjonowało sześć wydziałów, które podaję w kolejności precedencji: Humanistyczny,

³⁷ AUJ, S II 674, Żydzi – studenci UJ; WL II 201, Wpisy studenckie, zarządzenia ogólne; WT II 84, Wpisy, zarządzenia ogólne. LCVA, f. 175, ap. 9(XI)B, b. 3, Akta ogólne. Korespondencja z MWRiOP, pismo T. Czeżowskiego z 3 marca 1923 r.

³⁸ Graboń 2008.

Teologiczny, Prawa i Nauk Społecznych, Matematyczno-Przyrodniczy, Lekarski oraz Sztuk Pięknych³⁹. W roku akademickim 1922/1923 rektorem był prawnik, profesor prawa kościelnego, Alfons Parczewski. W środowisku uniwersyteckim dyskusja nad nowelizacją ustawy o szkołach akademickich była znana, a rektor jako członek rady wydziałowej fakultetu prawniczego wiedział o skierowanym piśmie, zatem Senat uczeni zajął się propozycją sejmową przesłaną w korespondencji ministerialnej już 2 marca 1923 r. Odkonstytuował się wówczas XXVIII zwyczajne posiedzenie Senatu Akademickiego USB. Rektor Magnificus Alfons Parczewski zreferował kwestię *numerus clausus*, czyli prośbę Komisji Oświatowej Sejmu o wyrażenie opinii w sprawie rzeczonyj propozycji nowelizacji. Większością głosów uchwalono odpowiedzieć „posłowi Konopczyńskiemu zgodnie z opinią Wydziału Prawa i Nauk Społecznych jak również Uniwersytetu Krakowskiego”⁴⁰.

Zanim przedstawię dwie opinie, na które powoływał się Senat Akademicki USB, dodam, iż na następnych posiedzeniach członkowie tego gremium nie powracali już do tematu zmian w ustawie.

Jaka była więc ta opinia fakultetu prawniczego? Została ona przygotowana na posiedzeniu Rady Wydziałowej w dniu 27 lutego 1923 r. Posiedzeniu przewodniczył prodziekan Wacław Komarnicki, a sprawę zreferował... Alfons Parczewski. Rektor przedstawił Radzie opinię UJ przekazaną w piśmie z 20 lutego i postawił wniosek

o uchylenie się od udzielenia odpowiedzi ze względów wyłuszczonych w piśmie Uniwersytetu Jagiellońskiego, iż do odpowiedzi uprawniony jest Senat [Akademicki], gdyby się zwrócił do niego Marszałek Sejmu, a także ze względu na brzmienie punktu 5-go art[ykułu] 32 Ustawy o Szkołach Akademickich, który stanowi, że do zakresu działania Rady Wydziałowej należy wydawanie opinii naukowych w zakresie swego Wydziału, wypowiedziania się zaś w sprawie niniejszej nie można zakwalifikować jako wydania opinii naukowej⁴¹.

Wniosek przyjęto jednomyślnie⁴². Dodatkowe wyjaśnienie stanowiska zawarł rektor UJ Władysław Natanson, wysyłając dnia 6 marca 1923 r. do MWRiOP pismo w następującym brzmieniu:

Otrzymał pisma Ministerstwa z dnia 3 marca 1923 L 2567–IV/23 wystosowane do Rady Wydziału Prawa i Administracji, do Rady Wydziału Lekarskiego oraz do Rady Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Rektorat tego Uniwersytetu uważa za swój obowiązek zwrócić uwagę Ministerstwa na okoliczności następujące.

Według §18 Ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o Szkołach Akademickich „Senat w tych szkołach, w których nie ma ogólnego zebrania profesorów, jest najwyższą władzą szkolną samorządową”; zasadę tę wprowadzają również punkty: 18 §19 oraz 9 §12 (por[ównaj] punkt 19 §19), które ustanawiają, że pod kompetencje Senatu podpadają wszystkie szczególnie ważne sprawy ogólnoakademickie. Skoro zatem naczelną władzę autonomiczną nad Uniwersytetem Jagiellońskim sprawuje

³⁹ Zob. Anon.² 1929; Supruniuk 2018–2019; Żukowski 2023, s. 181 i nn.

⁴⁰ LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 947, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego, protokół z 2 marca 1923 r.

⁴¹ LCVA, f. 175, ap. 2(VI)B, b. 28, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych, protokół z 27 lutego 1923 r.

⁴² *Ibidem*. Senat Akademicki USB zajął się tą sprawą na posiedzeniu 2 marca 1923 r.: „Sprawa numerus clausus. Referuje JM Rektor i wnosi odpowiedzieć posłowi Konopczyńskiemu zgodnie z opinią Wydziału Prawa i Nauk Społecznych, jak również Uniwersytetu Krakowskiego. Przyjęto większością głosów. Zob. LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 947, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego, protokół z 2 marca 1923 r.

jego Senat, pominięcie zatem Senatu w rozważaniu przedmiotu wielkiej wagi, jak wzięta na uwagę przez Komisję Sejmu propozycja zmiany § 86 Ustawy o szkołach akademickich, byłoby sprzeczne z duchem i literą prawa, a niemniej przeciwne zasadzie autonomii oraz jedności Uniwersytetu, który nie jest luźnym zlepkiem czterech Wydziałów, ale samorządną i samoistną całością.

Jakkolwiek zatem Komisja Sejmowa w powziętej uchwale, jako też i MWRiOP w powołanych pismach pomija milczeniem Senat Akademicki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Rektorat Uniwersytetu, zgodnie z Ustawą, podda poniższą sprawę pod obrady Senatu Akademickiego i już obecnie oświadcza, że tylko uchwała Senatu Akademickiego będzie mogła być uważana za wyraz sądu i zdania Uniwersytetu Jagiellońskiego. Do uchwały Senatu Rektorat nie omieszką jednak dołączyć tekstu postanowień, które powzięte zostaną przez Rady Wydziałów.

Rektorat ma również wątpliwość, czy pominięcie Wydziału Teologicznego w powołanych pismach Ministerstwa nie jest może wynikiem pomyłki lub przeoczenia? Skoro we wniosku poddanym pod obrady Komisji Sejmowej mowa o „mniejszościach narodowych”, przeto ten wniosek w praktyce dotknąłby również słuchaczy wydziałów teologicznych, którzy nie wszędzie są wszyscy Polakami.

Wspomniane wyżej pisma Ministerstwa zostały otrzymane przez Rektorat Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniu 5 marca r[oku] b[ieżącego]; odpowiedzi zaś mają być przesłane Ministerstwu przed 15 marca r[oku] b[ieżącego]. Niespełna 10 dni na przemyślenie zawilej, trudnej i daleko sięgającej sprawy i wypracowanie o niej memoriałów jest okresem czasu stanowczo za krótkim; taki pośpiech może pociągnąć za sobą niepożądane następstwa⁴³.

Przytoczona powyżej wymiana korespondencji na linii Uniwersytety – Ministerstwo była li tylko manifestacyjnym podkreśleniem przywiązania uczelni do autonomii. Natomiast poszanowanie prawa i tak wzięło górę, bo poszczególne rady wydziałowe na pismo MWRiOP odpisały. Jak zaznaczyłem na wstępie, odnoszę się tylko do postaw pięciu działających wówczas uniwersytetów. Do dzisiaj w literaturze naukowej dotyczącej tegoż zagadnienia powoływano się głównie na relacje prasowe, wspomnieniowe oraz pamiętnikarskie. Są one niewątpliwie cenne i ważne, ale jednak zawsze nacechowane emocjami i obarczone błędami niepamięci. Wskutek poważnego uszczuplenia w konsekwencji działań II wojny światowej archiwaliów Uniwersytetów Warszawskiego i Poznańskiego zapoznać się możemy z oficjalnym stanowiskiem tylko (co jednak stanowi większość) trzech uczelni wyższych posiadających taki status. Opinie wydane przez UJ znajdują się w Archiwum UJ, stanowisko USB możemy znaleźć w LCVA, a UJK w Derzhavnyy Arkhiv L'vivs'koyi Oblasti (DALO)⁴⁴.

⁴³ AUJ, S II 674, Żydzi – studenci na UJ. Senat potwierdził swoje stanowisko w uchwale podjętej na posiedzeniu 12 marca 1923 r. Zob. AUJ, S II 86, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ, protokół z 12 marca 1923 r. oraz w przesłanym do MWRiOP dodatkowym piśmie z 13 marca 1923 r.

⁴⁴ Bukowska-Marczak 2019, s. 114 i nn. Autorka omówiła tylko stanowisko Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych, tak jakby ten pomysł narodził się li tylko w łonie samego fakultetu, całkowicie nie wiążąc stanowiska fakultetu z procesowaną w parlamencie nowelizacją ustawy o szkołach akademickich. Przytoczyła jednak fragment pisma Z. Pazdro, dziekana fakultetu prawniczego, do MWRiOP z 15 marca 1923 r.: „Zauważyć [...] należy, że jeżeli konieczna obrona najżywotniejszych interesów narodowych wymaga ograniczenia ogólnej dostępności uniwersytetów, to państwo może ją ograniczyć, bez sprzeniewierzenia się swoim zasadom, albowiem nie jest ono zobowiązane dostarczać koniecznie od razu wszystkim bez wyjątku najwyższego wykształcenia, może więc oznaczyć pewną maksymalną część młodzieży niepolskiej, która może być do wpisu dopuszczoną. [...] [Dodatkowo] przy napiętych stosunkach narodowościowych, przy rywalizacji mniejszości narodowych z polską większością, kierowanej chęcią ubiegnięcia tej większości w zajęciu stanowisk publicznych, przy znacznej przewadze niepolskiej młodzieży semickiej nad inną pod względem zasobów materialnych, przy zbyt wielkim już procencie słuchaczy wyznania mojżeszowego na naszym wydziale (856 na 2194, a więc przeszło

Rada Wydziałowa Wydziału Humanistycznego USB została powiadomiona przez dziekana o wpłynięciu pisma z MWRiOP na posiedzeniu w dniu 5 marca 1923 r. Uchwalono wówczas powierzenie przygotowania odpowiedzi komisji złożonej z dziekana Mariana Massoniusa, prodziekana Kazimierza Kolbuszewskiego i Feliksa Konecznego⁴⁵. Na posiedzeniu w dniu 12 marca tegoż roku Rada zajęła się tematem pisma do Ministerstwa i Komisji Oświatowej Sejmu. Sprawa była omawiana jako punkt 6 i ostatni porządku dziennego. Najpierw wniosek zgłoszony przez Mariana Zdziechowskiego, aby projekt ustawy przesłany z Warszawy odrzucić, „upadł”. Nie wiemy jakim stosunkiem głosów⁴⁶. Ostatecznie wypracowanie odpowiedzi powierzono komisji w zmienionym w stosunku do poprzedniego składzie: do powołanej trójki dokooptowano profesorów Jana Okę i Stanisława Pigonia⁴⁷. Na podstawie takiej uchwały dziekan wysłał do Warszawy 14 marca 1923 r. następujące pismo:

W załatwieniu pisma Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z d[nia] 3/III r[oku] b[ieżącego] Nr.2567–IV/23 Rada Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego podaje do wiadomości, co następuje:

Wniosek Komisji Oświatowej Sejmu przesłany nam przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zmienia §86 ustawy o szk[ołach] Akad[em]ickich w tym duchu, że decyzję Rad Wydziałowych co do ewentualnego ograniczenia ilości studentów zwalnia od każdorazowego zatwierdzenia Minister[stwa] Wyzn[añ] Relig[ijnych] i Oświec[enia] Publicz[nego] wymaganego w Ustawie dotychczasowej. W ten sposób przyczynia się do wzmocnienia autonomii Wydziałów Uniwersytetu, co jest w interesie nauki uniwersyteckiej najbardziej pożądane. W ten sposób bowiem – niezależnie od racji i względów postronnych, Rady Wydział[owe] będą mogły samodzielnie przystosować warunki studiów w celu uzyskania najwyższej ich wydajności.

Z tego samego stanowiska: obrony autonomii szkół akad[emickich], godząc się na słuszne meritum cz[ęści] 2 wspomnianego wniosku o utrzymanie sprawiedliwego stosunku liczbowego, właściwego mniejszościom narodowym w Polsce – uważamy, że decyzję co do tego, jakie należy stosować przy przyjmowaniu na Wydział kryteria sprawiedliwego stosunku narodowościowego, czy też wyznaniowego lub etnicznego, winno się przekazać kompetencji Rad Wydziałowych, które uwzględniają zawsze szczególne warunki narodowościowe i etniczne w tym terytorium Polski, na które rozciąga się sfera oddziaływania danego uniwersytetu. Sama zaś zasada sprawiedliwego stosunku narodowościowego wśród studentów uniwersytetu, usuwając powody rozdrażnień

40%), przy takim że wygórowanym procencie elementu semickiego w sądownictwie, a ogromnej jego przewadze w adwokaturze i w stanie lekarskim, przy zaniknięciu prądu asymilacyjnego, a zwycięstwie sztandaru syjonistycznego, przedstawia się *numerus clausus* jako bardzo cenna kłapa bezpieczeństwa, może jedyna, która może ratować na razie spokój w Uniwersytecie, a w przyszłości uchronić Polskę od bardzo poważnych niebezpieczeństw narodowych i państwowych. Zob. DALO, f. 26, op. 6, spr. 974, Pisma MWRiOP w sprawie przyjmowania na studia kandydatów niepolskiego pochodzenia, opinia z 15 marca 1923 r.” Cyt. za: Bukowska-Marczak 2019, s. 122.

⁴⁵ LCVA, f. 175, ap. 5(IV)B, b. 28, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Humanistycznego, protokół z 5 marca 1923 r. Zob. Opacki 2021.

⁴⁶ LCVA, f. 175, ap. 5(IV)B, b. 28, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Humanistycznego, protokół z 12 marca 1923 r.

⁴⁷ *Ibidem*.

i tarć wśród młodzieży, przyczyni się w sposób bardzo znaczny do wytworzenia w uczelniach atmosfery spokoju – tak koniecznej do prawidłowego toku studiów.

Również zasady i sposób przeprowadzenia ewentualnego konkursu przy wpisach należałoby przekazać decyzji Rad Wydziałowych. W tym rozumieniu przedłożony wniosek Komisji Oświatowej, wzmacniając autonomię Uniwersytetów – miałyby pod względem pedagogicznym i dydaktycznym konsekwencje bezwzględnie dodatnie⁴⁸.

Z kronikarskiego obowiązku należy dodać, że z protokołu posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego z 17 marca 1923 r. dowiadujemy się, że pismo do Ministerstwa zostało wysłane, ale również zostało zgłoszone *votum separatum*. Niestety nie wiemy przez ile osób i w jakiej treści⁴⁹.

Wydział Teologiczny USB – zapewne wzorem UJ – nie otrzymał pisma, ale, w odróżnieniu od krakowskiej wszechnicy, nie przygotował „niepytany” odpowiedzi.

Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB zajął się kwestią odpowiedzi MWRiOP na posiedzeniu w dniu 10 marca 1923 r. Rada obradowała już pod przewodnictwem dziekana Władysława Zawadzkiego, który sprawę referował.

Wszyscy obecni wypowiedzieli się przeciwko projektowanej zmianie art[ykułu] 86 Ustawy o Szkołach Akademickich ze względów pedagogicznych i naukowych, zlecając wygotowanie odpowiedzi, opartej na wypowiedzianych w dyskusji motywach, dziekanowi⁵⁰.

Na posiedzeniu obecni byli poza dziekanem prodziekan Wacław Komarnicki jako „trzymający pióro” i Alfons Parczewski, którzy głosowali, oraz z głosem doradczym zastępcy profesorów: Iwo Jaworski, Kazimierz Petruszewicz sen. i Bronisław Wróblewski. Nieobecni byli Stefan Ehrenkreutz i Franciszek Bossowski⁵¹.

Odpowiednie pismo do Ministerstwa dziekan sprokurował 12 marca 1923 r. Czytamy w nim:

Rada Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego na posiedzeniu swym z dnia 10 marca 1923 roku rozważała sprawę projektowanej zmiany art[ykułu] 86 Ustawy o Szkołach Akademickich i jednogłośnie wypowiedziała się przeciw niej, uważając, że zastosowanie projektowanych zarządzeń musiałoby się odbić szkodliwie na naukowej, pedagogicznej i wychowawczej działalności Wydziału. Do tego zdania przyłączyli się również wszyscy obecni na posiedzeniu z głosem doradczym zastępcy profesorów.

Motywy, którymi się kierowała Rada Wydziału przy powzięciu rzeczzonej opinii, były następujące:

⁴⁸ LCVA, f. 175, ap. 1(IA), b. 229, Sprawy studenckie, opinia Wydziału Humanistycznego; f. 175, ap. 5(IV)B, b. 26, Sprawy studenckie, opinia Wydziału Humanistycznego.

⁴⁹ LCVA, f. 175, ap. 5(IV)B, b. 28, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Humanistycznego, protokół z 17 marca 1923 r.

⁵⁰ LCVA, f. 175, ap. 2(VI)B, b. 28, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych, protokół z 10 marca 1923 r. Zob. Tarkowski 2015.

⁵¹ LCVA, f. 175, ap. 2(VI)B, b. 28, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych, protokół z 10 marca 1923 r.

1/ Warunkiem wszelkiej owocnej pracy naukowej jest ścisła bezstronność i obiektywność sądu, stosunek do teorii, poglądów i twierdzeń oparty jedynie na wewnętrznej wartości tych ostatnich. Cechy te muszą być od początku rozwijane w naukowo-kształcącej się młodzieży, odpowiednikiem ich jest traktowanie tej młodzieży wyłącznie z punktu widzenia jej kwalifikacji umysłowych. Projektowana zmiana art[ykułu] 86 Ustawy wykracza przeciw tej zasadzie, ograniczając możliwość kształcenia się, a więc po części i udziału w życiu naukowym, w zależności nie od kwalifikacji naukowych, ale od innych cech z nauką i studiami nie związanych. Budzi to uzasadnioną obawę, że ten punkt widzenia mógłby w umysłach młodzieży zostać rozszerzonym i na ocenę samej działalności naukowej, przeszkadzając rozwojowi wspomnianych wyżej bezstronności i obiektywności ku wielkiej szkodzi nauki i kultury polskiej, a w dalszej konsekwencji ku szkodzi praktycznej potęgi i zdrowia moralnego narodu.

2/ Warunkiem owocnej pracy pedagogicznej jest ufność słuchaczy w moralną czystość i sprawiedliwy stosunek do nich profesorów. Projektowana zmiana art[ykułu] 86 zawiera zarządzenia bardzo trudne do obiektywnego stosowania. Stąd mogą powstać z tej czy z innej strony zarzuty stronnego postępowania władz akademickich, ulegania wpływom postronnym, naruszającym niezbędne zaufanie, mogą również powstać żądania kontroli sprzeczne z autorytetem tych władz i dyscypliną akademicką.

3/ Niemniej ważnym warunkiem kształcącego wpływu Uczelni jest harmonia między słuchaczami i ich szacunek do siebie. Projektowana zmiana art[ykułu] 86 zawiera niebezpieczeństwo wprowadzenia polityki do szkoły, rozbudzenia na tym tle niesnasek między słuchaczami, szczególnie jeśli konkurs dla przedstawicieli jednej narodowości będzie znacznie trudniejszym niż dla innej.

4/ Projektowane przepisy byłyby niezmiernie trudne do stosowania tam, gdzie nie ma wyraźnego kryterium co do przynależności narodowej. Odnosi się to w pierwszym rzędzie do słowiańskich mniejszości narodowych. Różnica między Polakiem a Białorusinem, Białorusinem a Rusinem, między obu ostatnimi a Rosjaninem, jest w wielu wypadkach bardzo płynną. Zachodziłoby niebezpieczeństwo, że kandydaci nie mający widoków na przyjęcie w zakresie miejsc przypadających ich właściwej narodowości, podawaliby narodowość, z której napływ do wyższych uczelni jest słabszy.

Przedstawiciele niektórych słowiańskich mniejszości narodowych nie osiągną zapewne przez czas długi odpowiedniej ich liczebności ilości kandydatów. Na Kresach Wschodnich, gdzie w wielu wypadkach poczucie narodowe nie jest dostatecznie skryształizowane, można się obawiać, że pewna ilość Polaków, przyciągniętych brakiem konkursu dla tej czy innej z owych narodowości, poda się, jako przynależna do niej i przez to będzie sztucznie popychana w kierunku wynarodowienia.

Pomijając narodowe i polityczne względy, których rozważanie nie wchodzi w zakres postawionych radzie Wydziału pytań, zjawiska tego rodzaju wpływałyby wysoce ujemnie pod względem pedagogicznym.

5/ Rada Wydziału uważa projektowaną zmianę art[ykułu] 86 za sprzeczną z duchem Konstytucji, która jest wykładaną na tym samym Wydziale. Zachodzi obawa, że ta sprzecznność mogłaby wyrzucić wpływ demoralizujący na słuchaczy⁵².

Dziekan Bronisław Rydzewski wystosował 9 marca 1923 r. zaproszenie na posiedzenie Rady Wydziałowej Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego USB, które miało się odbyć dnia następnego. W punkcie 3 obrad miano omawiać: „sprawę zmiany §86 ustawy o szkołach akademickich”. Natomiast zachowany protokół z posiedzenia Rady w dniu 10 marca 1923 r. nie zawiera tego punktu⁵³. Z prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością kwestia ta była omawiana na oddzielnym posiedzeniu tego samego dnia, a protokół (jak protokół z posiedzenia Rady Wydziałowej Wydziału Filozoficznego UJ z 9 marca 1923 r.) nie zachował się. Niemniej fakultet odpisał, gdyż zachowało się pismo dziekana następującej treści:

W odpowiedzi na zapytanie Ministerstwa WRiOP z dnia 3 marca 1923 roku L.2567–IV/23, zwrócone do Rady Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Uniwersytetu Stefana Batorego w sprawie projektowanej zmiany art[ykułu] 86 Ustawy o Szkołach Akademickich, komunikuję, co następuje:

Na Radzie Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego wyłoniły się dwa poglądy na sprawę wprowadzenia *numerus clausus* i związanego z tym ograniczenia mniejszości narodowych, które to opinie *in extenso* załączam.

OPINIA I: Wniosek Komisji Oświatowej Sejmu w sprawie zmiany art[ykułu] 86 Ustawy o Szkołach akademickich obejmuje dwie różne sprawy: po pierwsze wprowadzenie *numerus clausus* w związku z brakiem środków naukowych i miejsca, po drugie uwzględnienia stosunku procentowego mniejszości narodowych przy stosowaniu *numerus clausus*.

Ograniczenie liczby studentów na niektórych wydziałach uważamy za zło konieczne, spowodowane brakiem środków naukowych i miejsca. Zarówno władze akademickie, jak i Ministerstwa [Wyznań Religijnych i] Oświecenia [Publicznego] i [Ministerstwa] Skarbu powinny dążyć w myśl Konstytucji do stworzenia warunków umożliwiających dostęp do wyższych uczelni możliwie największej ilości młodzieży. W obecnych warunkach Rady Wydziałowe Szkół Akademickich winny mieć prawo (lecz nie obowiązek według brzmienia wniosku Komisji) w razach wyjątkowej konieczności „określić najwyższą liczbę studentów, która ze względu na rozporządzalne miejsca i środki naukowe może w danych warunkach z pełnym pożytkiem korzystać ze studiów”.

Sprawa „przestrzegania pośród przyjmowanych na dany Wydział kandydatów sprawiedliwego stosunku liczbowego, właściwego mniejszościom narodowym w Polsce” posiada zdaniem naszym charakter wyłącznie polityczny. Wobec tego sprawa ta wykracza poza kompetencje Rad Wydziałowych i może być rozstrzygnięta jedynie w drodze ustawodawczej.

OPINIA II: Istniejące dziś Uniwersytety nie posiadają ani odpowiednich gmachów, ani wystarczającej pomocy naukowej, ani dostatecznej ilości sił profesorskich i asystenckich, nawet przy normalnej frekwencji nie mogłyby zaspokoić bieżących

⁵² LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 122, Sprawy ogólnouniwersyteckie, pismo W. Zawadzkiego z 12 marca 1923 r.

⁵³ LCVA, f. 175, ap. 6(VII)B, b. 56, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, zaproszenie z 9 marca 1923 r.; protokół z 10 marca 1923 r.

potrzeb nauczania wyższego w Polsce. Dziś, gdy każdy Uniwersytet ma duży procent młodzieży starszej, którą wojna wytrąciła ze studiów akademickich często na lat kilka, napływ młodzieży do wyższych uczelni stanowczo przewyższa mądrość Uniwersytetów dania im normalnych warunków pracy. I dzieje się, że młodzież, która tracąc długie lata, siły i zdrowie na walkę o wolność narodu, nie może korzystać z polskich Uniwersytetów dla braku miejsc w pracowniach bądź seminariach, i w dalszym ciągu marnuje najlepsze lata i nieraz, nie doczekawszy się możliwości ukończenia studiów uniwersyteckich, idzie w świat z poczuciem krzywdy, jaka go spotkała w Odrodzonej Ojczyźnie, na progu życia. To jest istotne tło nauczania w szkołach akademickich, tło nienormalne, wywołane nienormalnymi warunkami naszego młodego życia państwowego, a wynikiem tych warunków jest pewne naruszenie równowagi w normalnych studiach akademickich.

Sejmowa Komisja Oświatowa zdaje sobie sprawę, że doprowadzenie wyższego szkolnictwa do normalnego stanu wymaga wielu lat i olbrzymich środków i szuka szybszego rozwiązania tego ważnego zagadnienia na drodze wprowadzenia *numerus clausus*.

Numerus clausus, jak zresztą każde ograniczenia w życiu państwowym, jest stanowczo niepożądane. Rozumiemy jednak, że w życiu państwowym są takie okoliczności, które zmuszają do wyboru mniejszego zła, aby uniknąć większego. Dla unormowania nauczania w szkołach wyższych, wprowadzenie *numerus clausus* uważamy za zło konieczne. Ograniczenia wynikłe z *numerus clausus*, zgodnie z konstytucją, winny zaważyć równomiernie na wszystkich obywatelach państwa. Rozumiemy, że w ten sposób dałoby się odciążyć najbardziej przepełnione Uniwersytety i tym samym ujednolicić warunki pracy na wszystkich Wyższych Uczelniach, a tym, którzy zostaliby przyjęci, zapewnić możliwość istotnej pracy. Należy przypuszczać, że w tych warunkach, nawet przy mniejszej ilości studentów, ostateczne wyniki jakościowe, ale i ilościowe winny być lepsze⁵⁴.

Posiedzenie Rady Wydziałowej Wydziału Lekarskiego USB poświęcone wyrażeniu opinii na zapytanie MWRiOP odbyło się w dniu 12 marca 1923 r. Wydział uchwalił rezolucję większością głosów przy dwóch głosach przeciwnych w brzmieniu następującym:

Wydział Lekarski USB uważa ogólnie ograniczenie liczby słuchaczy za niezgodne zasadniczo z zasadami uniwersytetów, jako instytucji naukowych, których jak najszerzy rozwój nie powinien być w niczym krępowany. *Numerus clausus* ogólny ogranicza rozwój poszczególnych zakładów uniwersyteckich, zakreślając im zbyt ciasne granice i utrudniając zdobywanie środków koniecznych dla dalszego ich rozwoju. Jeżeli ostatecznie względy ekonomiczne państwa zmuszają nas do ograniczenia ogólnej liczby słuchaczy, to ograniczenia te winny dotyczyć w sprawiedliwy sposób wszystkich grup narodowościowo-wyznaniowych. Jednakże Wydział uważa za niepożądane wprowadzanie *numerus clausus* w uniwersytetach drogą ustawową. Autonomia uniwersytetów pod tym względem powinna być jak dotychczas zachowana⁵⁵.

⁵⁴ LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 122, Ogólne sprawy uniwersyteckie, pismo z 14 marca 1923 r.

⁵⁵ LCVA, f. 175, ap. 3(IX)B, b. 182, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Lekarskiego, protokół z 12 marca 1923 r.

Pismo zawierające powyższą uchwałę zostało wysłane do MWRiOP 14 marca 1923 r.⁵⁶

Opinia Wydziału Sztuk Pięknych została przygotowana 13, a przesłana do Warszawy przez dziekana Ferdynanda Ruszczyca 16 marca 1923 r.

Na skutek pisma Ministerstwa z dn[ia] 3 marca r[oku] b[ieżącego] L.2567/IV/23 w sprawie *numerus clausus* Rada Wydziału Sztuk Pięknych na posiedzeniu w dn[iu] 8.III. r[oku] b[ieżącego] rozważała tę sprawę i przysłała do wniosków następujących:

1) Zasadniczo, co do określenia przez Rady Wydziałowej co roku najwyższej liczby studentów i wolnych słuchaczy Rada Wydziału uważa za niezbędne wprowadzenie na Wydziale Sztuk Pięknych *numerus clausus*, ze względu na szczupłość miejsca i konieczność – zwłaszcza w pracowniach malarstwa i rzeźby – zapewnienia słuchaczom normalnych warunków i środków naukowych.

2) Co do uwzględnienia sprawiedliwego stosunku liczbowego, właściwego mniejszościom narodowym w Państwie, Rada Wydziału przewiduje, w razie ustalenia dla nich *numerus clausus*, pewne dziś trudne do obliczenia skutki poszczególnych uczelni; a więc: na Uniwersytecie Poznańskim przy ogólnie obowiązującym dla szkół wyższych obliczeniu procentowym może w porównaniu do stanu obecnego zwiększyć się ilość Żydów, we Lwowie zaś – Ukraińców. Na Uniwersytecie Wileńskim przy wzmożeniu się – zwłaszcza wskutek agitacji – ruchu białoruskiego, spisy ludności mogą w przyszłości wykazać inny stosunek procentowy tych, którzy dziś w ruchu tym nie biorą udziału.

Ze względu jednak na coraz większy napływ Żydów na Uniwersytety, trudniejszy z czasem do wstrzymania wobec normalnych matur ze szkół państwowych lub równorzędnych z państwowymi, również ze względu na potrzebę uchronienia Sztuki Polskiej od wpływów i naleciałości obcych Rada Wydziału większością 3 głosów przeciwko jednemu uznała wprowadzenie *numerus clausus* za pożądane. Do uchwały tej skłoniła większość Członków Rady jeszcze okoliczność, że działające do roku zeszłego Komisje Kwalifikacyjne młodzieży, regulujące poniekąd napływ elementów mniej pod względem obywatelskości uświadomionych i w stosunku do państwowości polskiej niepewnych, zostały zawieszone.

Równocześnie Rada Wydziału wzięła pod uwagę niebezpieczeństwo wynikające dla rozwoju Sztuki Polskiej ze znacznie korzystniejszych warunków ekonomiczno-życiowych, w jakich pracują słuchacze Żydzi, w większości zamożni, w porównaniu z młodzieżą polską, obciążoną koniecznością pracy zarobkowej, co wytwarza nierówne szanse osiągnięcia wyższego wykształcenia⁵⁷.

Dnia 16 marca 1923 r. kierownik MWRiOP Józef Mikułowski-Pomorski przesłał jeszcze jedno pismo zawierające prośbę o podanie czy, a jeżeli tak, to ile, wnioski o przyjęcie młodzieży żydowskiej zostawały odrzucane.

⁵⁶ LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 122, Ogólne sprawy uniwersyteckie, pismo z 14 marca 1923 r.

⁵⁷ LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, opinia Wydziału Sztuk Pięknych z 16 marca 1923

Celem przedstawienia Sejmowi Rzeczypospolitej w myśl pisma, które otrzymałem od jego Marszałka dnia 13 marca b[ieżącego] r[oku], materiału statystycznego co do dotychczasowej praktyki stosowania ograniczeń z art[ykułu] 86 Ustawy z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich, w szczególności odnośnie do przyjmowania lub odrzucenia podań o przyjęciu studentów żydowskich, proszę Magnificencję o sprawozdanie, które by odnośnie do każdego wydziału i roku studiów (kursu), na którym – zgodnie z cytowanym artykułem ustawy – wprowadzono ograniczenie liczby przyjmowanych studentów, podawało co następuje:

- 1) ustaloną liczbę miejsc wolnych,
- 2) zasady kolejności stosowanej przy rozstrzyganiu podań zgłoszonych kandydatów,
- 3) wykaz cyfrowy podań o przyjęcie według wyznania petentów (rzymskokatolickie, mojżeszowe, inne),
- 4) wykaz cyfrowy podań uwzględnionych, według wyznań petentów (rzymskokatolickie, mojżeszowe i inne).

Odnośnie do punktów 1 i 2 należy przytoczyć tutejszy reskrypt, na którym opierało się zarządzanie władz akademickich. Powyższe sprawozdanie, obejmujące lata szkolne 1921/1922 i 1922/1923, zechce Magnificencja nadesłać mi najdalej do dnia 7 IV 1923 r.⁵⁸

Z Wilna znamy odpowiedzi Wydziałów: Matematyczno-Przyrodniczego oraz Lekarskiego.

I tak dziekan Bronisław Rydzewski z fakultetu matematyczno-przyrodniczego podał 6 kwietnia 1923 r., że w latach akademickich 1921/1922 oraz 1922/1923 nie czyniono żadnej różnicy w przyjmowaniu studentów żydów i chrześcijan. Małą liczbę żydowskich kandydatów tłumaczył brakiem matur, zwłaszcza że od roku akademickiego (szkolnego) 1922/1923 zaczęły obowiązywać matury polskie. Natomiast przy przyjmowaniu słuchaczy nadzwyczajnych „kierowano się zasadą przyjmowania tych kandydatów, którzy mają kwalifikacje na uzupełnienie matur (matury rosyjskie), tudzież pierwszeństwo przy przyjmowaniu przyznawano nauczycielom szkół powszechnych i średnich (polskich i żydowskich)”⁵⁹. Załączył tabelę:

Tabela 1.

Liczba kandydatów na Wydział Matematyczno-Przyrodniczy USB w latach akademickich 1921/1922–1922/23.

Wyznanie	Podania złożone	Podania uwzględnione		
		Studenci zwyczajni	Wolni słuchacze	Razem
Rok akademicki 1921/1922				
Rzymskokatolickie	212	105	57	162
Mojżeszowe	285	28	26	54
Inne	29	11	7	18
Razem	526	144	90	234
Rok akademicki 1922/1923				
Rzymskokatolickie	244	116	49	165
Moiżeszowe	84	21	20	41

⁵⁸ AUJ, S II 674, Żydzi – studenci na UJ; WL II 201, Wpisy studenckie, zarządzenia ogólne; WT II 84, Wpisy, zarządzenia ogólne. LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo MWRiOP.

⁵⁹ LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo B. Rydzewskiego z 6 kwietnia 1923 r.

Inne	19	6	10	16
Razem	347	143	79	222

Źródło: LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo B. Rydzewskiego z 6 kwietnia 1923 r.

Dziekan fakultetu lekarskiego Aleksander Januszkiewicz odpisał 18 kwietnia 1923 r.⁶⁰ Przypomniął, że Rada Wydziału Lekarskiego na posiedzeniu 16 września 1922 r. uchwaliła, a Senat poparł 20 września, ograniczenie liczby studentów przyjętych na I rok do 150, a na farmację do 40:

ze względu na to, że prosektorium anatomii opisowej i inne pracownie w tym stanie, w jakim są obecnie, nie mogą zmieścić większej ilości pracujących i zabezpieczyć im odrobienia w ustalonym terminie koniecznych ćwiczeń. Przy wyborze kandydatów Rada Wydziałowa będzie się opierała na świadectwach maturalnych i kwalifikacjach moralnych⁶¹.

W dalszej części dziekan podał zasady stosowane przy rozstrzyganiu podań: „a) pierwszeństwo dla młodzieży, która położyła zasługi dla państwa polskiego w okresie tak ważnym, jak lata 1919–22; b) uwzględnienie dla kandydatów miejscowych; c) konkurs matur; d) przyjęcie petentów, którzy kilkakrotnie już składali podania”⁶².

Tabela 2.

Liczba kandydatów na Wydział Lekarski USB w roku akademickim 1921/1922.

Rok akademicki 1921/1922					
Wyznanie	Podania złożone	Uwzględnione			
		Rok I	Rok II	Rok III	Razem
Rzymskokatolickie	bd	87	3	6	96
Mojeszowe	bd	45	3	4	52
Prawosławne	bd	8	1	1	10
Ewangelickie	bd	3	0	0	3
Staroobrzędowe	bd	1	0	0	1
Razem		144	7	11	162

Źródło: LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo A. Januszkiewicza 18 kwietnia 1923 r.

Tabela 3.

Liczba kandydatów na Wydział Lekarski USB w roku akademickim 1922/1923.

Rok akademicki 1922/1923					
Wyznanie	Podania złożone				
	Rok I	Rok II	Rok III	Rok IV	Razem

⁶⁰ *Ibidem*, pismo A. Januszkiewicza 18 kwietnia 1923 r.

⁶¹ *Ibidem*, pismo do MWRiOP z 27 września 1922 r. Studenckie sprawy, zatwierdzenie MWRiOP z 7 października 1922 r. Na rok akademicki limit przyjęć na medycynę został podtrzymany, a na farmację zwiększony do 80. Zob. LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo A. Januszkiewicza z 22 września 1923 r. MWRiOP, przyjmując „do zatwierdzającej wiadomości” uchwałę Rady Wydziału Lekarskiego wprowadzającą limity na rok akademicki 1924/1925, dodało zastrzeżenie, „ze zdaniem Ministerstwa ze względów ogólnopństwowych nie jest wskazane przy stosowaniu *numerus clausus* opieranie się na przynależności dzielnicowej kandydatów”. Rada Wydziałowa uchwaliła 11 lipca 1924 r., że pierwszeństwo przy wpisach przysługuje byłym ochotnikom wojsk polskich, posiadającym matury polskie, pochodzącym z kresów. Zob. LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 232, Studenckie sprawy, pismo Rektoratu USB z 23 lipca 1924 r.; pismo MWRiOP z 9 sierpnia 1924 r. W teczce LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 230, Studenckie sprawy jest pismo w sprawie przepisów emigracyjnych i przyjazdów studentów na studia do Stanów Zjednoczonych z 31 października 1923 r., aby takie osoby wyłączyć spod „prawa kwoty”, aby nie liczyły się w limicie przyjazdów do Stanów Zjednoczonych i w limitach przyjęć na amerykańskie uczelnie wyższe.

⁶² LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo A. Januszkiewicza z 18 kwietnia 1923 r.

Próba ustawowego wprowadzenia zasady numerus clausus w latach 1922–1923 ...

Rzymskokatolickie	138	2	3	5	148
Mojżeszowe	193	4	2	1	200
Prawosławne	11	0	0	0	11
Ewangelickie	1	0	0	0	1
RAZEM	343	6	5	6	360

Źródło: LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo A. Januszkiewicza 18 kwietnia 1923 r.

Tabela 4.

Liczba kandydatów na Wydział Lekarski USB w roku akademickim 1922/1923.

Rok akademicki 1922/1923					
Wyznanie	Podania uwzględnione				
	Rok I	Rok II	Rok III	Rok IV	Razem
Rzymskokatolickie	96	1	3	3	103
Mojżeszowe	32	2	2	1	37
Prawosławne	4	0	0	0	4
Ewangelickie	0	0	0	0	0
RAZEM	132	3	5	4	144

Źródło: LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo A. Januszkiewicza 18 kwietnia 1923 r.

Tabela 5.

Liczba kandydatów Oddział Farmaceutyczny Wydziału Lekarskiego USB w roku akademickim 1922/1923.

Rok akademicki 1922/1923				
Wyznanie	Podania uwzględnione: studenci			
	Rok I	Rok II	Rok III	Razem
Rzymskokatolickie	1	3	0	4
Mojżeszowe	10	0	1	11
Inne	0	0	0	0
Razem	11	3	1	15

Źródło: LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo A. Januszkiewicza 18 kwietnia 1923 r.

Tabela 6.

Liczba kandydatów na Oddział Farmaceutyczny Wydziału Lekarskiego USB w roku akademickim 1922/1923.

Rok akademicki 1922/1923				
Wyznanie	Podania uwzględnione: wolni słuchacze			
	Rok I	Rok II	Rok III	Razem
Rzymskokatolickie	16	2	2	20
Mojżeszowe	30	0	1	31
Inne	2	0	0	2
Razem	48	2	3	53

Źródło: LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo A. Januszkiewicza 18 kwietnia 1923 r.

Tabela 7.

Liczba kandydatów na Oddział Farmaceutyczny Wydziału Lekarskiego USB w roku akademickim 1922/1923.

Rok akademicki 1922/1923			
Wyznanie	Podania złożone	Podania uwzględnione: studenci	Podania uwzględnione: wolni słuchacze
Rzymskokatolickie	82	6	49
Mojżeszowe	103	6	14
Inne	1	0	0
Razem	186	12	63

Źródło: LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Studenckie sprawy, pismo A. Januszkiewicza 18 kwietnia 1923 r.

Na reskrypt MWRiOP z 16 marca 1923 r. odpisał rektor Alfons Parczewski. Załączył szczegółową odpowiedź Wydziału Lekarskiego jako „jedyne, na którym stosowany był *numerus clausus*, zaznaczając zarazem, że ograniczenie ilości przyjmowanych studentów na tym Wydziale i należącym doń oddziale farmaceutycznym zostało zatwierdzone” przez MWRiOP 7 października 1922 r.⁶³

5. Porównanie stanowisk uniwersytetów i dalsze losy projektu nowelizacji

Jak głosowały poszczególne rady wydziałowe USB, już wiemy. Dla porównania podam opinie fakultetów UJ. Dodam, że pisma z MWRiOP trafiły do dziekanatów: Wydziału Prawa, Lekarskiego i Filozoficznego. Nie otrzymał go tylko Wydział Teologiczny.

Ten, mimo że nieproszony, na posiedzeniu w dniu z 9 marca 1923 r. uchwalił, iż liczba studentów w szkołach akademickich winna być co roku z góry określana i dodatkowo „należy przestrzegać w przyjmowaniu kandydatów sprawiedliwego stosunku liczebnego, właściwego mniejszościom narodowym wyznania chrześcijańskiego”⁶⁴.

Rada Wydziału Prawa dyskutowała nad przesłanym zagadnieniem 6 marca 1923 r. I choć zazwyczaj protokoły są lakoniczne, ten zawiera dokładne odwzorowanie debaty. Uchwalono wówczas:

Po wyczerpaniu dyskusji przystąpiono do głosowania, głosowano przede wszystkim nad pytaniem, czy w ogóle należy zaprowadzić na Wydziale „*numerus clausus*”.

Za „*numerus clausus*” oświadczyło się dziewięć głosów (prof. Jaworski, Wróblewski, Rostworowski, Kutrzeba, Brzeziński, Kumaniecki, Gołąb, Benis i Dziekan Dziurzyński). Przeciw „*numerus clausus*” 6 głosów (prof. Krzymuski, Estreicher, Zoll, Krzyżanowski, Taubenschlag i Reinhold) (Żukowski 2017, s. 157).

Czyli 9 głosami do 6 członkowie Rady uchwalili *numerus clausus*, uznając za pożądane wprowadzenia corocznego limitu przyjęć na studia. W następnej kolejności

głosowano nad wnioskiem ustawodawczym posła Kiernika, co do zmiany brzmienia artykułu 86 ustawy o szkołach akademickich.

Za wnioskiem posła Kiernika oświadczyło się ośm głosów (prof. Krzymuski, Wróblewski, Rostworowski, Kutrzeba, Brzeziński, Kumaniecki, Gołąb i Dziekan Dziurzyński). Przeciw wnioskowi posła Kiernika siedm głosów (prof. Jaworski, Zoll, Estreicher, Krzyżanowski, Taubenschlag, Benis i Reinhold). Prof. Krzymuski po głosowaniu zaznaczył, że wprawdzie nie uznaje potrzeby „*numerus clausus*” na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, jednakże gdy „*numerus clausus*” przez większość został przyjęty, musi głosować za wnioskiem posła Kiernika. Przez przyjęcie „*numerus clausus*” pewna ilość młodzieży traci wstęp na Uniwersytet. Wobec tego sprawiedliwą jest rzeczą, by niekorzyści stąd płynące nie spadały w całości ani na samą młodzież polską, ani wyłącznie na młodzież niepolską, lecz by obciążały i polską, i niepolską młodzież w słusznym stosunku – czemu właściwie wniosek posła Kiernika czyni zadość (Żukowski 2017, s. 157).

Zatem po tej części głosowań propozycja Władysława Kiernika zyskała 8 głosów, a przeciwko niej było 7 członków Rady Wydziałowej. Jednak dyskusja na tym się nie zakończyła.

⁶³ *Ibidem*, pismo A. Parczewskiego z 16 marca 1923 r.

⁶⁴ AUJ, WT II 17, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Teologicznego, protokół z 9 marca 1923 r.

W końcu zabrał głos prof. Wróblewski i podniósł, że z zaprowadzeniem „numerus clausus” łączy się stosowanie konkursu przy wpisach. Ponieważ MWRiOP żąda oświecenia całej kwestii z punktu widzenia pedagogicznego, więc z tego punktu widzenia jest zdanie, że przy konkursie rozstrzygać winny wyłącznie kwalifikacje naukowe uczniów. Mimo to głosował za wnioskiem posła Kiernika, skłoniły go bowiem do tego motywy, które uznaje za ważniejsze niż względy dydaktyczne i pedagogiczne.

Na żądanie prof. Wróblewskiego poddano pod głosowanie jego wniosek, który brzmi: „Ze względów pedagogicznych i dydaktycznych należy uwzględnić przy konkursie tylko kwalifikacje naukowe”.

Za wnioskiem prof. Wróblewskiego oświadczyło się prócz samego wnioskodawcy siedem głosów (prof. Jaworski, Zoll, Estreicher, Krzyżanowski, Taubenschlag, Benis i Reinhold). Przeciw wnioskowi sześć głosów (prof. Krzymuski, Kutrzeba, Kumaniecki, Gołąb, Brzeziński i Dziekan Dziurzyński). Prof. Rostworowski opuścił posiedzenie przed głosowaniem nad wnioskiem prof. Wróblewskiego, a to z powodu wykładu w Szkole Nauk Politycznych. [...]

Stawiam wniosek o sprostowanie protokołu, a mianowicie o stwierdzenie, że za wnioskiem prof. Wróblewskiego głosowało ośmiu, a nie siedmiu członków Wydziału, ponieważ prof. Wróblewski nie wstrzymał się od głosowania, jeno głosował za swoim wnioskiem. Krzyżanowski (Żukowski 2017, s. 157-158).

Zatem 8 głosami wobec 6 przeciwnych uchwalono, iż przy przyjęciach – w ramach limitu miejsc – mają jedynie decydować „kwalifikacje naukowe” kandydatów.

Podsumowując, Rada Wydziałowa: 1) opowiedziała się za stałym wyznaczaniem limitów przyjęć na studia; 2) aby równomiernie rozłożyć konsekwencje ograniczeń, przyjęto – jednym głosem – propozycję parytetową (procentową) oraz 3) zdecydowano, że przy wpisach rozstrzygać mają tylko kwalifikacje naukowe. Nic dziwnego, że oceniając głosowanie i uchwały, Władysław Konopczyński stwierdził, iż „prawnicy zrobili niespodziankę i żydom, i chrześcijanom” (Konopczyński 1929, s. 106), bo tak naprawdę trudno ocenić, czy uchwała omówiona w punkcie trzecim nie kasuje tej z punktu drugiego⁶⁵.

Profesorowie fakultetu lekarskiego obradowali nad kwestią *numerus clausus* 9 marca 1923 r. Najpierw wybrano komisję, złożoną z profesorów Kleckiego, Wachholza, Nowaka, Marchlewskiego, Godlewskiego i dziekana, w celu wypracowania memoriału. Jednocześnie, co jest zgodne z prawdą, dać „[...] odpowiedź, że *numerus clausus* został już dawniej przez Radę Wydziału uchwalony⁶⁶. Treść decyzji profesorów była następująca:

Rada Wydziału Lekarskiego uchwaliła jednomyślnie na posiedzeniu swym odbytym w dniu 9 marca 1923 oświadczyć się za wprowadzeniem *numerus clausus* na studium medycznym według brzmienia wniosku posła Kiernika. Opinię wszechstronnie oświeconą z podaniem wyczerpujących motywów prześle Rada Wydziałowa w dniach najbliższych, zostanie ona bowiem opracowana przez specjalnie *ad hoc* wybraną Komisję⁶⁷.

Macierzysty wydział Władysława Konopczyńskiego zajął się pismem z MWRiOP w dniu 9 marca 1923 r., jednak w aktach Archiwum UJ protokół z tego posiedzenia się nie zachował⁶⁸.

⁶⁵ Dybiec 2000, ss. 151, 293. Konopczyński 1929, s. 106. Kulczykowski 2004, s. 441.

⁶⁶ AUJ, WL II 69, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Lekarskiego, protokół z 9 marca 1923 r.

⁶⁷ AUJ, WL II 201, Wpisy studenckie, zarządzenia ogólne; AUJ, WL II 404, Wiece i demonstracje studenckie; WF II 494, Wiece i demonstracje studenckie.

⁶⁸ AUJ, WF II 48, Protokoły posiedzeń Wydziału Filozoficznego, notatka z 8 grudnia 1962 r.

Stanowisko to znamy jedynie z relacji prasowych⁶⁹ oraz z prac Władysława Konopczyńskiego⁷⁰. Rada – o czym donosił do MWRiOP dziekan Józef Kallenbach – powzięła większością głosów (32 przeciw 10) uchwałę przeciwko zmianie artykułu 86 ustawy o szkołach akademickich w jego brzmieniu przekazanym do rozpatrzenia przez Komisję Oświatową Sejmu⁷¹. Wiemy również, że grupa profesorów złożyła *votum separatum*, jako oświadczenie mniejszości, do stanowiska Wydziału. Podpisali go Władysław Konopczyński, Stefan Surzycki, Stanisław Sokołowski, Feliks Rogoziński, Ignacy Chrzanowski, Michał Siedlecki, Wacław Sobieski, Ludwik Birkenmajer, Władysław Vorbrodt, Władysław Szafer, Bohdan Szyszkowski, Zdzisław Jachimecki, Ludwik Piotrowicz⁷².

Jak podano na wstępie, nie znamy oryginałów odpowiedzi poszczególnych rad wydziałowych. Wszyscy piszący na ten temat opierają się na relacjach Władysława Konopczyńskiego oraz informacjach prasowych⁷³.

Z przedstawionych wyżej stanowisk fakultetów: teologicznego, prawniczego, lekarskiego i filozoficznego UJ oraz humanistycznego, prawa i nauk społecznych, matematyczno-przyrodniczego, lekarskiego oraz sztuk pięknych USB, a także Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych UJK – łącznie 10 opinii – wyłania się następujący obraz:

Za *numerus clausus* w znaczeniu ustalenia z góry limitów przyjęć na I rok studiów opowiedziało się 7 rad wydziałowych. Jednak 4 z nich podkreśliły, że rozwiązanie takie jest złem koniecznym i jeżeli się je zastosuje, to ograniczenia powinny być proporcjonalne i sprawiedliwe dla wszystkich narodowości (Wydział Teologiczny UJ dla chrześcijan, Wydział Humanistyczny, z zastrzeżeniem *votum separatum* mniejszości oraz Wydział Matematyczno-Przyrodniczy USB) lub podano wprost, że jedynym kryterium decydującym o przyjęciu na studia ma być czynnik naukowy (Wydział Prawa UJ). Natomiast 3 rady uznały, że należy zastosować parytety zgodnie z procentowym udziałem mniejszości (Wydział Prawa i Umiejętności Politycznych UJK, Wydział Sztuk Pięknych USB oraz Wydział Lekarski UJ). Jakiemukolwiek *numerus clausus* sprzeciwiły się fakultety prawniczy i lekarski USB oraz filozoficzny UJ (z zastrzeżeniem *votum separatum* mniejszości).

W dniach 19–20 kwietnia 1923 r. obradowała Komisja Oświatowa Sejmu i analizowała przesłany przez uczelnie materiał. Wynikało z niego – jak przekazuje Władysław Konopczyński – iż na 42 odpowiedzi 3 rady wydziałowe całkowicie odrzuciły „lex Kiernik”, 75% rad uważało, że wprowadzenie limitów przyjęć na I rok studiów jest konieczne, a „z górą połowa przyjmowała z uznaniem czystą zasadę procentową”. Zdecydowana mniejszość – około 1/8 odpowiedzi – domagała się jeszcze większych ograniczeń w stosunku do Żydów (odpowiedzi z Poznania) oraz uzależnienia wprowadzenia normy od woli rad wydziałowych i „od miejscowych stosunków”⁷⁴. Podsumowanie to wydaje się zbyt optymistycznie, jeżeli chodzi o interpretację ankiety po jego myśli. Jak wykazałem wyżej, trzy analizowane rady

⁶⁹ Graboń 2008.

⁷⁰ Konopczyński 2021, s. 284 i nn; 1929, s. 107 i nn. Zob. Biliński 2017, s. 143 i nn.

⁷¹ Graboń 2008; Anon.; Brzoza C. (red.) 2015, ss. 186–188.

⁷² AUJ, WF II 494, Wiece i demonstracje studenckie. Piotr Biliński twierdzi, że po tych dyskusjach na Radzie Władysław Konopczyński popadł w konflikt z większością jej członków i rektorem Władysławem Natansonem. Na pewno temperatura obrad na posiedzeniach Rady Wydziałowej była wysoka, ale szybko wszystko wróciło do normy. Nikt posiedzeń nie zrywał ani ich nie ignorował. Tak czynił to kilkadziesiąt lat później Karol Estreicher młodszy, nie uczestnicząc w posiedzeniach Rady Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Zob. Biliński 2017, s. 143 i nn.

⁷³ Graboń 2008. Konopczyński 2021, s. 284 i nn; 1929, s. 107 i nn. Zob. Biliński 2017, s. 143 i nn.

⁷⁴ Konopczyński 1929, s. 107 i nn. Zob. Biliński 2017, s. 143 i nn.

wydziałowe odrzuciły propozycje i nie sędzę – zachowując rachunek prawdopodobieństwa – że są to dokładnie te trzy rady z przytoczonego opracowania. Większość przyznawała rację co do ogólnej słuszności, iż „jakiś” limit w przyjęciach na studia musi obowiązywać, a co za tym idzie – powinno się opracować „kryteria” rekrutacji. Różniono się jednak zasadniczo w tej drugiej kwestii.

W tak zarysowanej sytuacji wydawało się, że „lex Kiernik” przejdzie i w Sejmie, i w Senacie. Natomiast – jak zapisał Władysław Konopczyński – zaczął się „w historii walk o *numerus clausus* nowy okres – okres bomb” (Konopczyński 1929, s. 108).

Dnia 21 kwietnia 1923 r. o 23.00 pod kamienicą na ul. Studenckiej, gdzie mieszkał Rektor UJ Władysław Natanson, wybuchła bomba. Podobny ładunek eksplodował w lokalu *Nowego Dziennika*, organu Ozjasza Thona⁷⁵. Dla Wszechnicy Jagiellońskiej i Krakowa była to wówczas rzecz niesłychana. Zburzony został mir uniwersyteckiego domu⁷⁶. Proszę zwrócić uwagę, iż w uniwersyteckim Wilnie takie wydarzenia miały miejsce – z dużą intensywnością i dramaturgią – od lat 30. XX wieku⁷⁷.

Dyskusja nad projektem przeciągała się i musiała ustąpić innym ważniejszym politycznie wydarzeniom. Dnia 28 maja 1923 r. doszło do kolejnego przesilenia parlamentarnego, w wyniku którego powstał gabinet z Wincentym Witosem na czele. Resort wyznań religijnych i oświecenia publicznego objął Stanisław Głąbiński. Można było niemal założyć w ciemno, że sprawa *numerus clausus* jest już na ostatniej prostej i zmierza ku pozytywnemu załatwieniu. Zgłoszono następny projekt noweli. Do artykułu 85 zaproponowano dodanie:

W polskich szkołach akademickich na wydziałach świeckich przy przyjmowaniu studentów i wolnych słuchaczy na poszczególne wydziały należy uwzględnić kandydatów należących do mniejszości narodowych, wyznaniowych i językowych, nieposiadających odrębnych szkół akademickich w granicach i stosunku liczbowego do ogółu ludności Państwa.

A w artykule 86 zamiast słów „za zgodą Ministra...” wstawia się słowa „ze względu na rozporządzalne miejsce i środki naukowe” (Konopczyński 1929, s. 107).

Tak zgłoszony projekt przeszedł, bez poprawek, drugie czytanie w Komisji Oświatowej Sejmu. Wniosek o trzecie czytanie został odrzucony 26 czerwca 1923 r. Jednocześnie słabł zapal sił politycznych w parlamencie do podjęcia decyzji na forum plenarnym Izby. Projekt z Komisji Oświatowej skierowano do Komisji Regulaminowej, gdzie przeleżał wakacje⁷⁸. Również rząd powoli zaczął odżegnywać się od popierania tychże zmian.

Dnia 12 lipca 1923 r. Stanisław Głąbiński wydał rozporządzenie, aby w myśl niezmienionego artykułu 86 ustawy o szkołach akademickich poszczególne rady wydziałowe poczynawszy od roku szkolnego 1923/1924 stosowały w razie potrzeby ograniczenia liczby przyjmowanych studentów, jednak nie miało ono ograniczać dostępu na studia ze względu na narodowość, a jedynie służyć do przeprowadzenia swoistych egzaminów wstępnych czy innego konkursu dla wyłonienia najlepszych kandydatów⁷⁹. W związku z tym rozporządzenie

⁷⁵ Bomby wybuchły również w Warszawie pod redakcjami gazet oraz w Uniwersytecie Warszawskim przed lokalem Bratniej Pomocy. Tam śmierć poniósł prof. statystyki Roman Orzęcki.

⁷⁶ Obie strony – narodowa i lewicowo-żydowsko-komunistyczna – obciążyły się wzajemnie odpowiedzialnością za zamach. Krakowska policja podejrzewała Młodzież Wszechpolską, jednak faktycznych sprawców nie odnaleziono.

⁷⁷ Judzińska 2023.

⁷⁸ Konopczyński 1929, s. 107 i nn. Zob. Biliński 2017, s. 143 i nn.

⁷⁹ AUJ, S II 674, Żydzi – studenci na UJ, pismo S. Głąbińskiego z 12 lipca 1923 r. Ministerstwo 9 listopada 1923 r. zwróciło się do UJ z zapytaniem, czy i o ile ograniczono liczbę studentów. Zob. AUJ, S II 674, Żydzi – studenci na UJ, pismo naczelnika Wydziału MWRiOP z 9 listopada 1923 r. Wiemy, że poszczególne wydziały

to oczywiście spotkało się ze sprzeciwem. Stanisław Grabski, kolejny minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, 25 września 1925 r. rozesłał do szkół akademickich w Polsce pismo, w którym podkreślił:

Zarządzenie [właśc.: Rozporządzenie – PMŻ] to rozumiano często i przedstawiano błędnie, jakoby zmierzało do ograniczenia procentowego słuchaczy poszczególnych narodowości lub wyznań, przede wszystkim słuchaczy wyznania mojżeszowego. By usunąć tę błędną interpretację, Ministerstwo W[yznań] R[eligijnych] i O[świecenia] P[ublicznego] stwierdza niniejszym okólnikiem, że w myśl okólnika z 12 VII 1923 r. [...] Radom Wydziałowym szkół akademickich przysługuje prawo ustalania ogólnej, maksymalnej liczby słuchaczy, która może być przyjęta bez szkody dla normalnego biegu studiów⁸⁰.

W drugiej połowie 1923 r. echa dyskusji nad *numerus clausus* w Polsce zaczęły docierać m.in. do Francji, kraju związanego z Polską sojuszem politycznym i wojskowym, do Londynu i do genewskich kuluarów Ligi Narodów. Najczęściej te wątki były podejmowane w związku z negocjacjami pożyczki dla Polski (ze strony francuskiej), uznaniem polskich granic wschodnich, przestrzeganiem narzuconego krajom Europy Środkowej i Wschodniej tzw. małego traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 r. gwarantującego poszanowanie praw mniejszości narodowych, kwestiami przynależności państwowej uciekinierów z dawnego Imperium Rosyjskiego, których sporą część stanowili Żydzi. Ten wątek jest wart oddzielnego opracowania, a tutaj tylko podam najważniejsze informacje dla tła.

W raporcie posła Rzeczypospolitej w Paryżu Maurycego Zamoyskiego z dnia 4 lipca 1923 r. w sprawie żydowskiej propagandy antypolskiej czytamy:

Uchwalenie uchwały *numerus clausus* wzbudziło w tutejszych sferach żydowskich, a przez nie w sferach lewicowych i radykalnych, duże zainteresowanie, a także pewnego rodzaju oburzenie, które manifestuje się podjętą już obecnie w tych sferach kampanią antypolską, zwłaszcza w środowiskach i w prasie lewicowych.

O ile Poselstwo mogło się poinformować, kampanja ta ma, w najbliższym czasie, przybrać większe rozmiary. Na wezwanie polskiej filii „Ligi praw człowieka i obywatela” ma ona być prowadzona przez tutejszą *Ligue de droit de l’homme et du eitoyen*. Jeden z członków zarządu tej Ligi, która, jak wiadomo, jest organizacją bardzo potężną, oświadczył jednemu z naszych przyjaciół Francuzów, że w swej kampanji Liga ma zamiar dołożyć wszelkich starań, aby decydujące sfery parlamentarne francuskie stawiały rządowi wszelkie możliwe utrudnienia w przyznaniu kredytów Polsce, względnie w załatwianiu stosunków handlowych i przemysłowych francusko-polskich, sprawa ta, w chwili obecnej, o tyle jest ważna, że sprawozdawcą projektu 400 milionowego kredytu dla Polski w Senacie jest Berenger, wybitny członek Ligi praw człowieka i stronnictw lewicowych.

przygotowały odpowiedzi, ale nie ma ich w aktach AUJ. Tu warto wspomnieć, że na łamach prasy, głównie żydowskiej – a za autora tej koncepcji uchodzi Ozjasz Thon – pojawiły się sugestie, że oficjalnemu rozporządzeniu ministra Głębińskiego jako narodowca towarzyszy jeszcze „tajny okólnik” zawierający zgodę na wprowadzenie ograniczeń według propozycji nieuchwalonych w parlamencie. Sam O. Thon złożył wniosek o *votum* nieufności wobec S. Głębińskiego, jednak w głosowaniu większość sejmowa ministra uratowała. Zob. Biliński 2017, s. 143 i nn; Konopczyński 1929, s. 107 i nn.

⁸⁰ AUJ, S II 674, Żydzi – studenci na UJ, pismo S. Grabskiego z 25 września 1925 r. Rok później minister A. Sujkowski przypomniał ponownie, że ustalanie ewentualnych limitów przyjęć na studia musi się opierać na przepisie artykułu 86 ustawy o szkołach akademickich i dodał, że okólnik Ministerstwa WRiOP z 12 lipca 1923 r. utracił swoją moc. Zob. AUJ, S II 674, Żydzi – studenci na UJ, pismo A. Sujkowskiego z 20 września 1926 r.

Z tych wszystkich względów Poselstwo prosi Ministerstwo Spraw Zagranicznych o przesłanie odwrotnie materiałów i instrukcji co do sposobu oświecenia w prasie i w propagandzie uchwały o *numerus clausus*⁸¹.

O antypolskiej propagandzie informował również poseł w Londynie Konstanty Skirmunt, który jednocześnie był delegatem Rzeczypospolitej przy Lidze Narodów w Genewie⁸². Z początkiem stycznia 1924 r. chargé d'affaires Poselstwa Rzeczypospolitej w Paryżu – w odpowiedzi na pismo Ministerstwa Spraw Zagranicznych z dnia 20 grudnia 1923 r. w sprawie *numerus clausus* – doniósł, że:

[...] wobec tego, że sprawa ta na gruncie tutejszym nie jest na razie aktualną i że tutaj uważają za zaniechaną w Polsce, zawiesiło [się] wszelką akcję obronną. List profesorów Polaków obywateli francuskich nie został dotychczas nigdzie zamieszczony, a nawet nie ma jeszcze wszystkich projektowanych podpisów. O ileby sprawa *numerus clausus* znowu weszła na porządek dzienny, cała akcja zostanie na nowo podjęta, a ponieważ wszystko jest przygotowane, będzie mogła być podjęta w bardzo krótkim terminie⁸³.

6. Wnioski i próba podsumowania

Problem wzajemnych relacji polsko-żydowskich w USB jest naprawdę złożony. Po takiej konstatacji wypada zamknąć artykuł, ale nie na tym nauka polega. Poza stwierdzeniem, iż w ówczesnym świecie – w tym i w Drugiej Rzeczypospolitej – istniał antysemityzm, należy zadać pytanie o jego źródła i podjąć próbę odpowiedzi, wyjaśnienia przyczyn w oparciu o fakty i naukowe dowody. Zło jest tak samo przerażające i należy z nim walczyć, gdy pojawi się w jakimkolwiek aspekcie naszego ludzkiego życia. Jednak jest coś zatrważającego w tym, że pojawiło się ono w akademickiej świątyni rozumu i wiedzy.

Chyba na żadną sferę życia społecznego jak właśnie na relacje polsko-żydowskie nie miało aż tak wielkiego wpływu to, na jakim obszarze znajdował się uniwersytet. Odmienności te były dostrzegalne na terenie dawnego zaboru austriackiego (Lwów i Kraków). Zupełnie inaczej przedstawiała się sytuacja w dawnym zaborze rosyjskim z uwzględnieniem różnicy pomiędzy Krajem Przywiślańskim a resztą imperium Romanowów. Pamiętać też trzeba, że mamy do czynienia z relacjami z Żydami (narodem) i żydami (osobami wyznającymi religię mojżeszową). Dla przykładu na dyplomach doktorskich wydawanych przez UJ nie ma podanej narodowości promowanego, natomiast całkowicie odmienna sytuacja panowała w Wilnie, gdzie takowa informacja była umieszczana. Wynikało to głównie z faktu, iż w Imperium Rosyjskim łatwiej było rządzić wielonarodowym krajem, stosując kryterium wyznaniowe. Statystyki z roku akademickiego 1933/1934 pokazują, że w UJ, USB oraz w UW odsetek Żydów wynosił około 30% studentów, ale w Krakowie na liczbę 910 słuchaczy wyznanie mojżeszowe i narodowość żydowską podało 362 (40%), a wyznanie mojżeszowe i narodowość polską 548 (60%). W Warszawie było to odpowiednio: na 920 – 599 (65%) i 321 (35%), a w Wilnie: na 356 – 333 (94%) i 20 (6%)⁸⁴.

Wróćmy do połowy lat 20. XX wieku i Wilna. Jakie wydarzenia doprowadziły do tego, że na przestrzeni lat 1919–1927 osoby deklarujące jeszcze do roku 1925 narodowość polską a wyznanie mojżeszowe zostały – w jakiś sposób – w tym czasie „przekonane”, czyli zmuszone

⁸¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ambasada RP w Paryżu, sygn. 302, raport M. Zamoyskiego z 4 lipca 1923 r.

⁸² AAN, Ambasada RP w Paryżu, sygn. 302, raport M. Arciszewskiego z 16 sierpnia 1923 r. Ambasada RP w Londynie, sygn. 1441, pismo naczelnika Wydziału Politycznego z 11 września 1923 r.

⁸³ AAN, Ambasada RP w Paryżu, sygn. 302, pismo chargé d'affaires ze stycznia 1924 r.

⁸⁴ Dane na podstawie: Bałtrusajtys 2008; Kulczykowski 2004; Anon.³ 1933.

w większości przypadków, do zmiany deklarowanej w kartach wpisowych narodowości z polskiej wyznania mojżeszowego na żydowską wyznania mojżeszowego?

Stopniowo, od 1922 r., kiedy ustały warunki wojenne, a kwestia przynależności Wilna i Wileńszczyzny była już niemal *de iure* rozstrzygnięta na korzyść Polski, polscy i żydowscy studenci w USB w Wilnie – tym pięknym mieście jagiellońskiej unii – zaczęli żyć już nie razem, lecz osobno, a z biegiem lat jawnie przeciwko sobie. Takiej postawy przy największych chęciach załagodzenia przykrych wydarzeń z przeszłości nie wytłumaczymy, przywołując fakty, iż wrogość czy niechęć Polaków do Żydów spotykała się – nie tylko wobec brutalnych ataków polskiej większości – z takimi samymi lub podobnie nieprzychylnymi reakcjami i postawami ze strony żydowskiej. Łatwo to można zaobserwować na przykładzie stowarzyszeń akademickich (organizacje, koła, korporacje). Trzeba jednocześnie pamiętać, że były one prywatnymi stowarzyszeniami, poddanymi tylko ogólnej kontroli władz uniwersyteckich. Jako takie miały wolny wybór w określaniu, kto i na jakiej zasadzie będzie do nich należeć. Możemy wymienić istniejące w tym czasie w USB organizacje studenckie, które wprost miały w statutach zapisane, że ich członkiem może być tylko osoba wyznania mojżeszowego czy narodowości żydowskiej. Problem pojawia się wówczas, kiedy takimi regułami rządzą się stowarzyszenia, które u swoich podstaw mają reprezentować ogół społeczności studenckiej. I tak, niestety, w USB paragraf aryjski pojawił się w statucie Bratniej Pomocy Studentów. Społeczność żydowska została więc z niej wykluczona. Powołując się choćby na *Składy Uniwersytetu...*, stwierdzimy, że organizacja pod nazwą Wzajemna Pomoc Studentów Żydów występuje już w tomie za lata 1924–1927⁸⁵.

Konsekwencją próby wprowadzenia zasady *numerus clausus* i związanej jej z liczebnością mniejszości narodowych i wyznaniowych była chociażby podjęta kilka lat później akcja młodzieży dotycząca prawa zakładania korporacji oraz noszenia czapki batorówki.

Dnia 11 lutego 1927 r. przedstawiciele wileńskiego Komitetu Akademickiego oraz Zarządu Towarzystwa Bratniej Pomocy Polskiej Młodzieży Akademickiej USB zwrócili się do rektora Uniwersytetu i Senatu Akademickiego

z uprzejmą prośbą wydania odnośnego zarządzenia celem ustanowienia, iż czapka akademicka Uniwersytetu Stefana Batorego, tzw. „batorówka”, może być noszona wyłącznie przez członków Bratniej Pomocy Polskiej Młodzieży Akademickiej⁸⁶.

I argumentowali następująco:

W roku 1922 na terenie życia organizacyjnego Młodzieży akademickiej powstaje dążność do ujednostajnienia formy reprezentacji akademickiej. Jednocześnie w związku z wielkim napływem elementu żydowskiego na wyższe uczelnie oraz lepszym warunkom ekonomicznym i środkom materialnym, jakimi żywioł żydowski rozporządzał, zarysowuje się coraz ostrzej antagonizm pomiędzy młodzieżą polską a żydowską. W roku 1923 polska młodzież akademicka czuje się zmuszona podjąć walkę z zalewem uczelni polskich przez żydów. Takim środkiem miała być zasada *numerus clausus*, która też znalazła całkowite poparcie wśród młodzieży polskiej Uniwersytetu Stefana Batorego na żywiołowym wiecu ogólnoakademickim, z udziałem również żydów w jesieni 1923 roku. Z chwilą

⁸⁵ Anon.₁ (b.r.w.). Zob. Filaszkiewicz 2014; Judzińska 2023, s. 97 i nn.; Kantyka 2013; Tomaszewski 2018.

⁸⁶ LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 233, Sprawy studenckie, pismo z 11 lutego 1927 r. Podobna sytuacja miała miejsce w 1929 r. w UJ, kiedy to doszło do pierwszych – z pozoru niegroźnych – zajęć antyżydowskich, związanych z kwestią zakładania czapek korporacyjnych przez studentów Żydów, członków korporacji akademickich. Studenci Polacy pragnęli (uważali), aby przywilej ich noszenia przysługiwał tylko im, co uderzało w mniejszości narodowe (wyznaniowe) studiujące na uczelni, zwłaszcza w młodzież żydowską, która była najliczniejsza. To stało się przyczyną pierwszych niepokojów. Zob. Szczurek, Żukowski 2027.

uchwalenia przez pomieniony wiec wniosku o *numerus clausus* młodzież żydowska porzuciła wiec, deklarując wystąpienie z dotychczasowej organizacji ogólnoakademickiej, jaką była na terenie Uniwersytetu Stefana Batorego Rada Młodzieży Akademickiej.

Tymczasem bieg wypadków związanych z konsolidacją ruchu organizacyjnego akademików doprowadził na 3-cim Ogólnoakademickim Zjeździe we Lwowie w marcu 1923 roku do ujednolinitenia instytucji reprezentacyjnych Młodzieży dla całej Polski przez powołanie do życia wzorem wszystkich państw Zachodnio-Europejskich Związku Narodowego Polskiej Młodzieży Akademickiej z Naczelnym oraz Miejscowymi Komitetami Akademickimi w charakterze organów wykonawczych. Ponieważ zasada *numerus clausus* w stosunku do elementu żydowskiego została uchwalona jako żywiołowa konieczność we wszystkich środowiskach uczelnianych Rzplitej – młodzież akademicka żydowska pozostała poza nawiasem Związku. Oprócz tego już w ciągu lat 1920–1923 w innych dziedzinach życia organizacyjnego młodzieży akademickiej, jak to samopomocowej, naukowej, sportowej powstają niezależne organizacje i związki, z jednej strony polskie, a drugiej żydowskie. A więc Towarzystwo Bratnia Pomoc Polskiej Młodzieży Akademickiej U.S.B. w Wilnie również nie posiada w liczbie swych członków żydów, którzy są zrzeszeni we własnej Wzajemnej Pomocy Studentów Żydów⁸⁷.

Rektor USB Stanisław Pigoń dnia 9 marca 1927 r. przekazał sprawę dziekanowi Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Wacławowi Komarnickiemu z prośbą o przygotowanie opinii i jej zreferowanie na najbliższym posiedzeniu Senatu Akademickiego. Dziekan, który był profesorem prawa narodów i nie czuł się kompetentny w tej materii, przekazał sprawę Kazimierzowi Marii Krzyżanowskiemu, będącemu wówczas zastępcą profesora na wakującej katedrze prawa administracyjnego i nauki administracji. Opinia była gotowa 17 marca 1927 r., a w jej konkluzji czytamy:

- 1) Odznaki młodzieży akademickiej są w prawie publicznym chronione, o ile uzyskały zatwierdzenie władz akademickich, że;
- 2) Czapka akademicka USB, tzw. „Batorówka”, jest uznawaną za odznakę akademicką ogólną, jedynie na mocy zwyczaju, że;
- 3) Towarzystwo „Bratniej Pomocy Polskiej Młodzieży Akademickiej” nie ma dotąd żadnej podstawy prawnej do żądania, by tzw. „Batorówka” została wyraźnie uznana odznaką jego członków, że;
- 4) Nie jest wykluczone uznanie „batorówki” *pro futuro* za odznakę jakiegokolwiek związku młodzieży w drodze zatwierdzenia statutu przewidującego daną odznakę⁸⁸.

Kazimierz Maria Krzyżanowski dodawał jeszcze pytanie, czy przyznanie jednej grupie prawa noszenia batorówki i zatwierdzenie takiego faktu „byłoby pożytecznym i celowym, usuwa się jednak z pod oceny prawnej”⁸⁹.

⁸⁷ LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 233, Sprawy studenckie, pismo z 11 lutego 1927 r.

⁸⁸ LCVA, f. 175, ap. 1(I)A, b. 233, Sprawy studenckie, opinia K.M. Krzyżanowskiego z 17 marca 1927 r.

⁸⁹ *Ibidem*.

Ostatecznie z końcem 1923 r. upadł projekt ustawowego wprowadzenia w polskim parlamencie zasady *numerus clausus* przez nowelizację odpowiednich artykułów ustawy o szkołach akademickich⁹⁰. Projekt zakładający: 1) przyznanie radom wydziałowym, tam gdzie to konieczne, prawa wprowadzenia limitów w przyjęciach na I rok studiów; 2) zachowanie odpowiednich kryteriów naukowych przy rekrutacji lub 3) oparcie jej o sprawiedliwą reprezentację mniejszości narodowych w kraju. Jak zostało wykazane, pomysł grupy posłów ZLN, nie wnikając w dobre i złe strony postulowanych zmian, spotkał się z różnym odbiorem: od entuzjastycznego do zdecydowanie negatywnego. Jednak najszerszą grupę stanowiło umiarkowane i logiczne „centrum”, które podkreślało problemy w praktycznym zrealizowaniu zamierzonych zmian.

„Lex Kiernik” trafił do ustawowego kosza. Uznaje się w literaturze, powołując się na zapiski samego Władysława Konopczyńskiego, że to była jego osobista porażka:

Młoda, tętniąca życiem, bogata Polska nie może swej młodzieży oddać sprawiedliwości elementarnej, bo musi szukać lekarstw na swój nierząd skarbowy za granicą, musi wyciągać rękę po pożyczki, musi zdawać egzamin z tolerancji przed międzynarodową finansjerą. Żydzi teraz wnoszą dodatek do ustawy uniwersyteckiej, aby przy ograniczeniu liczby słuchaczy nie wolno było uwzględniać klucza narodowościowego. My o naszych prawach milczymy. I tak podobno być musi. Póki polski ziemianin, kupiec, bankier, rzemieślnik, chłop, robotnik, urzędnik, adwokat, lekarz, ale przede wszystkim przemysłowiec, nie zrozumie, że Polska tylko własną siłą zdoła obronić swą gospodarczą niezależność, póty będziemy wobec świata oskarżeni, oczernieni, korni, z krwawą na twarzy pręgą, której imię: niedoszły *numerus clausus* (Konopczyński 1929, s. 119).

Trzeba tu jeszcze oddać „cesarzowi, co cesarskie”, że jego indywidualny, prywatny stosunek do Żydów nie był tak jednoznacznie negatywny. Przy wpisach na rok akademicki 1939/1940 w UJ wykluczono zasadę *numerus nullus*, która tak bardzo rozgrzewała przedwojenną atmosferę, zwłaszcza na studiach farmaceutycznych i lekarskich, co – jak zapisał – zakrawałoby na kokietowanie okupantów. Zastosowano normę procentową, czyli *numerus clausus* (parytety).⁹¹ Ponadto jednym z jego uznanych uczniów i następców na uniwersyteckiej katedrze w Krakowie był Józef Feldman, Polak wyznania mojżeszowego⁹².

Nie znaczy to, że duch akceptacji *numerus clausus* w uczelniach nie przetrwał. I tak dla przykładu, chociaż opinie fakultetów lekarskich UJ i USB były sobie przeciwstawne, to jednak przy przyjmowaniu na I rok studiów oba kierowały się podobnymi zasadami i z roku na rok przyjmowano coraz mniej – lub zgodnie z określonym przez siebie parytetem – osób wyznania mojżeszowego, jak również kobiet. W tym pierwszym przypadku czyniły tak uczelnie w Krakowie, Wilnie i Lwowie⁹³, a w drugim na pewno fakultety lekarskie UJ i USB⁹⁴.

⁹⁰ Dnia 3 marca 1932 r. Wacław Komarnicki referował na Komisji Oświatowej Sejmu wnioski w kierunku ustawowego wprowadzenia *numerus clausus*. Zob. Komarnicki 1932.

⁹¹ Paczyńska 2019; Michalewicz 2005.

⁹² Biliński 2025.

⁹³ Dla przykładu w roku akademickim 1922/1923 podania o przyjęcie na I rok studiów złożyło 140 mężczyzn i 23 kobiety wyznania rzymskokatolickiego, a wyznania mojżeszowego – 72 mężczyzn i 21 kobiet. Przyjęto 90 mężczyzn wyznania rzymskokatolickiego (64,3% kandydatów) i 12 wyznania mojżeszowego (16,7% kandydatów) oraz 11 kobiet wyznania rzymskokatolickiego (47,8% kandydatek) i dwie wyznania mojżeszowego (18,2% kandydatek), a także 5 osób innego wyznania. Razem 120 osób, w tym: 75% mężczyzn wyznania rzymskokatolickiego, 9% kobiet wyznania rzymskokatolickiego, 10% mężczyzn wyznania mojżeszowego, 2% kobiet wyznania mojżeszowego, 4% inne. Taki był *numerus clausus* na ten rok akademicki. Zob. AUJ, WL II 201, Wpisy studenckie: zarządzenia ogólne z lat 1850–1949: m.in. sprawa *numerus clausus*; wpisy obcych poddanych.

⁹⁴ Stanisław Pigoń jako rektor USB postulował ograniczenie kobietom dostępu do studiów, obawiając się „zniewieściałości”. Zob. Zembruski 1932, s. 120.

Względny spokój w relacjach żydowsko-polskich w murach uniwersyteckich przetrwał do końca lat 20. XX wieku. Rzecz jasna obie strony spierały się w czasie licznych wieców ogólnoakademickich, pisano setki memorandumów, opinii czy zestawień. Niemniej – poza podłożeniem bomb w 1923 r. – wszyscy wracali żywi do swoich domów. Z początkiem lat 30. w polskich uczelniach zaczęło się dziać wiele, ale to wiele złego. Oczywiście było to pokłosiem wzrostu nastrojów nacjonalistycznych w całym ówczesnym świecie, wywołanego kryzysem ekonomicznym, narastającej chęci asymilacji wewnątrz jednego narodu czy wręcz braku takich chęci i dążenia do stworzenia własnego państwa żydowskiego w Palestynie.

W kraju szczycącym się wolnością wyznaniową od czasów statutu kaliskiego z 1264 r., a rozszerzonego na całe Królestwo Polskie przez Kazimierza III Wielkiego w 1334 r., gwarantowaną następnie w konfederacji warszawskiej z 1573 r., mającą znaczenie przede wszystkim w uczelniach, które przecież miały być *universitas magistrorum et scholarium*, czyli wspólnotą nauczycieli i uczniów, od lat 30. XX wieku rozruchy antysemickie stawały się coraz czarniejszą (brunatną i brutalną) rzeczywistością. Do argumentów słownych doszły argumenty siły, niemające nic wspólnego z sentencją zapisaną w *Elegiach* rzymskiego poety Maksymianina – *Plus ratio quam vis caeca valere solet*. Z biegiem czasu „niegroźny” czy dający się „jakoś” wytłumaczyć postulat *numerus clausus* rozszerzony został przez część studiującej młodzieży – a poparty przez niektórych decydentów na szczeblu akademickim lub ministerialnym – o nowe hasła, jak *numerus nullus*, getto ławkowe i paragraf aryjski.

Bibliografia

Źródła prawa

- Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich, DzURP 1920, nr 72, poz. 494.
Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o nadaniu Katolickiemu Uniwersytetowi Lubelskiemu pełnych praw państwowych szkół akademickich, DzURP 1938, nr 27, poz. 242.
Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 września 1937 r. o udzieleniu Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie prawa nadawania niektórych niższych stopni naukowych, DzURP 1937, nr 73, poz. 535.

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Ambasada RP w Paryżu, sygn. 302.
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. S II 85, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ.
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. S II 86, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego UJ.
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. S II 635, Wpisy studentów (przeważnie spóźnione).
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. S II 674, Żydzi – studenci na UJ.
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. WF II 48, Protokoły posiedzeń Wydziału Filozoficznego.
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. WF II 494, Wiece i demonstracje studenckie.
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. WL II 69, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Lekarskiego.
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. WL II 201, Wpisy studenckie, zarządzenia ogólne.
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. WT II 17, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Teologicznego.
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. WT II 84, Wpisy, zarządzenia ogólne.
Lietuvos centrinių valstybės archyvas, f. 175, ap. 1(I)A, b. 121, Ogólne sprawy uniwersyteckie.
Lietuvos centrinių valstybės archyvas, f. 175, ap. 1(I)A, b. 122, Ogólne sprawy uniwersyteckie.
Lietuvos centrinių valstybės archyvas, f. 175, ap. 1(I)A, b. 229, Sprawy studenckie.
Lietuvos centrinių valstybės archyvas, f. 175, ap. 1(I)A, b. 232, Studenckie sprawy.
Lietuvos centrinių valstybės archyvas, f. 175, ap. 1(I)A, b. 233, Sprawy studenckie.
Lietuvos centrinių valstybės archyvas, f. 175, ap. 1(I)A, b. 947, Protokoły posiedzeń Senatu Akademickiego.
Lietuvos centrinių valstybės archyvas, f. 175, ap. 2(VI)B, b. 28, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych.

- Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 175, ap. 3(IX)B, b. 182, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Lekarskiego.
- Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 175, ap. 5(IV)B, b. 26, Sprawy studenckie.
- Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 175, ap. 5(IV)B, b. 28, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Humanistycznego.
- Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 175, ap. 6(VII)B, b. 56, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego
- Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 175, ap. 9(XI)B, b. 3, Akta ogólne.
- Derzhavnyy Arkhiv L'vivs'koyi Oblasti, f. 26, op. 7, spr. 868, Rezolucje młodzieży akademickiej.
- Derzhavnyy Arkhiv L'vivs'koyi Oblasti, f. 26, op. 6, spr. 974, Pisma MWRiOP w sprawie przyjmowania na studia kandydatów niepolskiego pochodzenia.

Źródła drukowane

- Anon.¹ (b.r.w.): *Skład Uniwersytetu w latach 1924/25, 1925/26 i 1926/27*. Wilno: Drukarnia Józefa Zawadzkiego.
- Anon.² 1929: *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. T. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*. Wilno: Wydawnictwo USB.
- Anon.³ 1933: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1933/34 oraz zmiany zaszłe w latach 1929/30, 1930/31, 1931/32, 1932/33*. Wilno: Drukarnia Józefa Zawadzkiego.
- Bruski, Jan Jacek (red.) 2023: *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1923*. T. 3: *Gabinet Ignacego Jana Paderewskiego: 16 stycznia–9 grudnia 1919. Cz. 2: 2 czerwca–22 listopada 1919*. Warszawa: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Akt Nowych. URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=239859> (dostęp 14.01.2025).
- Brzoza, Czesław (red.) 2015: *Żydzi krakowscy w okresie międzywojennym. Wybór dokumentów*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Kumaniecki, Kazimierz Władysław (oprac.) 1913: *Zbiór najważniejszych przepisów uniwersyteckich*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Michalewicz, Jerzy (oprac.) 2005: *Relacje pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego o ich losach osobistych i dziejach uczelni w czasie drugiej wojny światowej*. Kraków: Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego; Wydawnictwo i Drukarnia Secesja.
- Nastasă, Lucian (ed.) 2011: *Antisemitismul universitar în România 1919–1939. Mărturii documentare*. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale.
- Szczurek, Patrycja; Żukowski, Przemysław Marcin (oprac.) 2026: *Dokumenty do dziejów relacji polsko-żydowskich w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1918–1939*. T. 1: *1918/1919–1928/1929*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego (w druku).
- Szczurek, Patrycja; Żukowski, Przemysław Marcin (oprac.) 2027: *Dokumenty do dziejów relacji polsko-żydowskich w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1918–1939*. T. 2: *1929/1930–1931/1932*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego (w druku).
- Zembrzusi, Ludwik (red.) 1932: *Konferencje rektorów szkół akademickich w Polsce w latach 1919–1932*. Warszawa.
- Żukowski, Przemysław Marcin 2017: *Wydział Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w latach 1918–1939. Źródła*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Wspomnienia

- Konopczyński, Władysław 2021: *Dziennik 1922–1926*. Cz. 1, oprac. Piotr Biliński, Paweł Plichta. Warszawa: Muzeum Historii Polski.
- Konopczyński, Władysław 1929: *Walka o „Numerus Clausus”*. [W:] Władysław Konopczyński, *Umarli mówią. Szkice historyczno-polityczne*. Poznań: Wielkopolska Księgarnia Naukowa, ss. 98–119.
- Nowak, Julian 2017: *Wspomnienia z ławy rządowej*. Wstępem i oprac. T. Sikorski, H. Walczak, A. Wątor. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej.
- Römer, Michał 2018: *Dzienniki*. T. 4: *1920–1930*. Warszawa: Ośrodek Karta.
- Ruszczyc, Ferdynand 1996: *Dziennik*. Cz. 2: *W Wilnie 1919–1932*. Oprac. E. Ruszczyc. Warszawa: Secesja.
- Twardowski, Kazimierz 2018: *Lwowskie wykłady akademickie*. T. I: *Wykłady o idei Uniwersytetu*. Oprac. R. Kuliniak, D. Leszczyna, M. Pandura, Ł. Ratajczak. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki.

Opracowania

- Anon.⁴ 1921: *Z Kraju*. Nowy Dziennik 228 (31 sierpnia), s. 4.
- Anon.⁵ 1923: Memoriał Wydziału Filozoficznego Uniw. Jagiellońskiego w sprawie „numerus clausus”. Dokument prawdziwie polskiej kultury. Nowy Dziennik 85 (25 kwietnia), s. 1.
- Bałtruszajtys, Grażyna 2008: Wydział Prawa w latach 1915–1939. [W:] Grażyna Bałtruszajtys (red.), *Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Baranowski, Krzysztof 1977: *Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi 1928–1939*. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Baranowski, Krzysztof 2001: *Alternatywna edukacja w II Rzeczypospolitej. Wolna Wszechnica Polska*. Warszawa: Inicjatywy Wszechnicowe.
- Białokur, Marek 2016: *Gabriel Narutowicz. Biografia*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Biliński, Piotr 2017: *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej.
- Biliński, Piotr 2025: *Józef Feldman (1899–1946)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bodó, Béla 2019: *The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921*. London: Routledge.
- Bujak, Grzegorz (red.) 2019: *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*. T. 1: 1918–1944. Lublin–Warszawa: Wydawnictwo KUL.
- Bukowska-Marczak, Ewa 2019: *Przyjaciele, koledzy, wrogowie? Relacje pomiędzy polskimi, żydowskimi i ukraińskimi studentami Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918–1939)*. Warszawa: Neriton.
- Drozdowski, Marian Marek 2004: *Gabriel Narutowicz. Prezydent RP we wspomnieniach, relacjach i dokumentach*. Warszawa: Rytm.
- Đurčanský, Marek: *Studenci z ziem polskich na uniwersytetach praskich w latach 1882–1939* (w druku).
- Dybiec, Julian 2000: *Uniwersytet Jagielloński 1918–1939*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Filaszkiewicz, Olga 2014: *Repubblica Academica Vilnensis. Polskie stowarzyszenia ideowo-wychowawcze studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*. Elbląg: Wydawnictwo PWSZ.
- Ganszyniec, Ryszard 1925: *Sprawa numerus clausus i zasadnicze jej znaczenie. Antysemityzm akademicki jako objaw antysemityzmu społecznego*. Warszawa–Łwów–Kraków–Wilno: Związek Akademickiej Młodzieży Zjednoczeniowej.
- Graboń, Agnieszka 2000: Dyskusja nad kwestią „numerus clausus” w 1923 roku. *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 39, ss. 79–93.
- Graboń, Agnieszka 2008: *Problematyka żydowska na łamach prasy akademickiej w okresie międzywojennym*. Kraków: Małopolskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli.
- Hübner, Piotr 2020: „Numerus clausus” w życiu akademickim II Rzeczypospolitej. *Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój* 29 (54), ss. 105–119.
- Hübner, Piotr 2023: Numerus clausus w życiu akademickim. [W:] Piotr Hübner, *Encyklopedia polskiej nauki akademickiej*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, ss. 1738–1753.
- Judzińska, Natalia 2023: *Po lewej stronie sali. Getto ławkowe w międzywojennym Wilnie*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyka Polityczna.
- Kantyka, Sławomir 2013: *Stowarzyszenia w ustroju społeczno-politycznym Polski w latach 1918–1939. Studium historyczno-politologiczno-prawne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Kawalec, Krzysztof; Kulak, Teresa 1992: *Endecja wobec kwestii żydowskiej (lata 1893–1939)*. [W:] Wojciech Wrzesiński (red.), *Polska – Polacy – mniejszości narodowe. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, ss. 121–138.
- Komarnicki, Wacław 1932: *Numerus clausus w szkołach akademickich*. Warszawa: Drukarnia Społeczna.
- Kopaliński, Władysław 1994: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kovács, Maria 2023: *The Beginnings of Anti-Jewish Legislation. The 1920 Numerus Clausus Law in Hungary*. Budapest: Routledge.
- Kozub-Ciembroniewicz, Wiesław (red.) 2014: *Uczeni żydowskiego pochodzenia we współczesnych dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Krasowski, Krzysztof 2006: *Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–1939. Studium historycznoprawne*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Kulczykowski, Mariusz 2004: *Żydzi – studenci Uniwersytetu Jagiellońskiego w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Landau-Czajka, Anna 1999: *W jednym stali domu... Koncepcje rozwiązywania kwestii żydowskiej w publicystyce polskiej lat 1933–1939*. Warszawa: Neriton.
- Łossowski, Piotr (red.) 1995: *Historia dyplomacji polskiej*. T. 4: 1918–1939. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Michalski, Maciej; Podemski, Krzysztof (red.) 2022: *Wyparte historie. Antysemityzm na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1939*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Mrzygłód, Izabela 2025: *Uniwersytety w cieniu kryzysu. Nacjonalistyczna radykalizacja studentów Warszawy i Wiednia w okresie międzywojennym*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Natkowska, Monika 1999: *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, „paragraf aryjski”*. Antysemityzm na Uniwersytecie Warszawskim 1931–1939. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny.
- Ogonowski, Jerzy 2012: *Sytuacja prawna Żydów w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny.
- Opacki, Zbigniew 2021: *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939. Struktura, kadra, osiągnięcia naukowo-dydaktyczne*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Paczyńska, Irena 2019: *Aktion gegen Universitäts-Professoren (Kraków, 6 listopada 1939 roku) i okupacyjne losy aresztowanych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pilch, Andrzej: 1964: Lewica akademicka na UJ w okresie II Rzeczypospolitej. [W:] Celina Bobińska (red.), *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego od Oświecenia do połowy XX wieku*. T. 1. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pilch, Andrzej 1997: *Rzeczpospolita akademicka. Studia i polityka 1918–1933*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Rathkolb, Olivier (Hrsg.) 2013: *Der lange Schatten des Antisemitismus. Kritische Auseinandersetzungen mit der Geschichte der Universität Wien im 19. und 20. Jahrhundert*. Wien: Vienna University Press.
- Redzik, Adam (red.) 2015: *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*. Kraków: Wydawnictwo Wysoki Zamek.
- Rędziński, Kazimierz 2016: Studenci żydowscy we Lwowie w latach 1918–1939. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika* 25(1), ss. 581–601. DOI: <https://doi.org/10.16926/p.2016.25.42>.
- Rosoliński-Liebe, Grzegorz; Starek, Jana; Fritz, Regina 2016: *Alma Mater Antisemitica. Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939*. Wien: New Academic Press.
- Różański, Przemysław 2013: *Amerykańscy Żydzi i amerykańska dyplomacja wobec kwestii żydowskiej w Polsce 1922–1939*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Rudnicki, Szymon 1987: From “numerus clausus” to “numerus nullus”. *Polin. A Journal of Polish-Jewish Studies* 2, ss. 246–268. DOI: [10.3828/polin.1987.2.246](https://doi.org/10.3828/polin.1987.2.246).
- Sobczak, Mieczysław 1998: *Stosunek Narodowej Demokracji do kwestii żydowskiej w Polsce w latach 1918–1939*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego.
- Supruniuk, Anna 2018–2019: *Alma Mater Vilnensis. Okoliczności wskrzeszenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty* 1 (1–2) [26–27], ss. 112–136. DOI: [10.12775/AE.2018-2019.009](https://doi.org/10.12775/AE.2018-2019.009).
- Tarkowski, Mikołaj 2015: *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej.
- Tomaszewski, Patryk 2018: *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Zamojska, Dorota 2009: *Akademicy i urzędnicy. Kształtowanie się ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra.
- Żukowski, Przemysław Marcin 2023: Memoriał Rektora i Senatu Akademickiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w sprawie przynależności państwowej Wileńszczyzny w 1921 roku. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej* 58(1), ss. 180–203.